

PRILOZI POZNAVANJU PRISUTNOSTI I DJELOVANJA DOSELJENIKA IZ BOSNE U VENECIJI OD XIV. DO XVII. STOLJEĆA

Lovorka Čoralić

I. Uvod. Historiografija

Problematika bosansko-venecijanskih veza te napose problem prisutnosti i djelovanja bosanskih iseljenika u Veneciji tijekom srednjovjekovnog razdoblja bosanske države, kao i nakon dospijeaća pod tursku vlast obrađivana je u historiografiji u više različitih tematskih cjelina, iako, unatoč relativno velikom broju radova o navedenoj problematiki, ne postoji nijedna cjelovita monografija ili rasprava koja bi sjedinila različite aspekte navedene problematike u jedinstvenu sintezu.

Migracije s istočne obale na zapadnu jadransku obalu tema su koja je već više od jednog stoljeća prisutna u hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj historiografiji, ali je osnovno težište istraživača usmjereno na iseljavanje na prostor srednje Italije (Marke). Nasuprot tome, problematika iseljavanja i prisutnosti stanovnika s istočnojadranske obale u Veneciji nešto je manje zastupljena, pri čemu se najčešće radi o uopćenom prikazivanju doseljavanja s cijele naše obale bez ulazanja u specijalističku obradu doseljavanja iz svake od pojedinih regija ili gradova na istočnojadranskoj obali i unutrašnjosti. Stoga za istraživanje procesa migracija iz bosanskih prostora na zapadnu obalu Jadrana i u Veneciju raspoložemo samo s nekoliko povijesnih studija, u kojima je, prije svega, težište istraživanja na iseljavanju u centralne dijelove Apeninskog poluotoka.¹ U uskoj vezi s prethodnom problematikom mogu se spomenuti i neke rasprave u kojima se razmatra političko-diplomatski aspekt bosansko-mletačkih odnosa, napose prisutnost bosanskih poslanika u Veneciji tijekom razdoblja srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva.²

Najviše podataka o bosansko-mletačkim odnosima nalazimo u monografijama i radovima koji se odnose na gospodarske veze između Bosne i Venecije, pri čemu je problematika trgovačkih odnosa i razmjene daleko najučestalije zastupljena. Podaci

¹ D. Kovačević-Kojić, Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, sv. XVI/1, Novi Sad 1973, 39 – 62; M. Šunjić, O migraciji "de partibus Sclavonie" u Markama do polovine XV stoljeća (Ankona), Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, sv. VIII, Sarajevo 1974 – 1975.

² M. Šunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420 – 1463, Historijski zbornik, god. XIV, Zagreb 1961, 119 – 145; A. Babić, Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni, u: Iz istorije srednjovjekovne Bosne (dalje: Diplomatska služba), Sarajevo 1972, 81 – 167.

koje zatječemo u ovim radovima dragocjeni su za istraživanje opsega i strukture trgovačkog prometa i razmjene, kao i njihovih nositelja i posrednika. Kako su dubrovački trgovci najučestalije zastupljeni u posredničkoj trgovini i razmjerni između zapadnojadranske obale i bosanskih prostora, ovi podaci imaju važnost i za srednjovjekovnu povijest dubrovačke trgovine i pomorstva. Naposljetku, kao posebna tematska cjelina u sklopu istraživanja gospodarskih veza Bosne i Venecije ističu se studije o trgovini robljem, koje je najvećim dijelom potjecalo iz unutrašnjosti Balkana, napose iz Bosne. Sve te monografije i radovi, iako ne iznose mnogo konkretnih podataka o prisutnosti, djelovanju i svakodnevnom životu bosanskih iseljenika u Veneciji, ipak su nam dragocjeni jer iscrpnošću podataka koje iznose pojašnjavaju šire okvire i pozadinu unutar kojih se tijekom srednjeg vijeka razvijao gospodarski aspekt komunikacije Bosne s Venecijom.³

Oblici kulturno-umjetničke povezanosti Bosne i Venecije tema su o kojoj također ne postoji cjelovita studija. Tijekom srednjeg vijeka u Bosni su, pored brojnih umjetnika iz dalmatinskih gradova, prisutni i majstori različitih umjetničkih vještina sa zapadne obale Jadrana, ali nam o tome izvori najčešće nisu ostavili mnogo podataka. Jednako tako, podaci o prisutnosti i djelovanju bosanskih umjetnika i majstora u gradovima Italije također su oskudni i svдени na samo nekoliko pojedinačnih primjera.⁴

³ Historija naroda Jugoslavije, sv. II, Zagreb 1959, 143 – 151; S. Ćirković, Istorija Bosne, Beograd 1964, 141 – 142, 208 – 209; A. Solovjev, Trgovanje bosanskim robljem do godine 1661, Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija, sv. I, Sarajevo 1940, 139 – 164; V. Mikolji, Rudarstvo u Bosni u srednjem vijeku, u: Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, 651 – 667; G. Čremošnik, Izvori za istoriju roblja i srednjovjekovnih odnosa u našim zemljama srednjeg vijeka, Istorijsko-pravni zbornik, sv. I, Sarajevo 1949, 148 – 162; N. Filipović, Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine, Prilozi Instituta za orijentalnu filologiju, sv. II, Sarajevo 1951, 57 – 82; D. Kovačević-Kojić, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Djela Naučnog društva BiH, knj. 18, Sarajevo 1961; ista, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1978, 159 – 200; M. Popović-Radenković, O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom (1480 – 1500), Istorijski glasnik, br. 1 – 4, Beograd 1952, 3 – 20; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. II, Dubrovnik 1953, 125 – 147; B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovice XIV vijeka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, sv. II, Novi Sad 1957, 11 – 19; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka, Godišnjak FF u Novom Sadu, sv. XVI/1, Novi Sad 1973, 39 – 62; B. Hrabak, Prodaja proizvoda bosanskog rudarstva u Veneciji i Mlečanima u Dalmaciji, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XXI – XXVII, Sarajevo 1976, 59 – 72; I. Voje, Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku, Djela ANU BiH, sv. 49, Sarajevo 1976; P. Živković, Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku, Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XXI – XXVII, Sarajevo 1976, 51 – 58; Đ. Tošić, Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo 1987, 63 – 70, 85, 94 – 98.

⁴ Ć. Truhelka, Bosansko oružje srednjeg vijeka, u: Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, 643 – 650; Đ. Mazalić, Nekoliko primjeraka slikarske umjetnosti Bosne i Hercegovine od XVI do XIX vijeka, Naše starine, god. III, Sarajevo 1955, 101 – 107; D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. X, Sarajevo 1959, 279 – 296; Đ. Basler, Klesarski majstori i radionice u srednjovjekovnom Jajcu, Zbornik Krajiških muzeja, sv. I, Banja Luka 1962, 98 – 108; Z. Kajmaković, Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1971, 91 – 92; P. Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, u: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1966, 442 – 443, 453 – 455, 468 – 469, 488 – 489, 491 – 497; isti, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, Sarajevo 1973, 213 – 218. Franjevići Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija (Katalog izložbe u Zagrebu 6. 10. 1988. – 8. 1. 1989), Zagreb 1988; M. Karamatić - A. Nikić, Ori dei conventi francescani della Bosnia e Erzegovina, Zagreb 1990, 39 – 47, 50 – 53, 66, 87.

Naposljetku je potrebno spomenuti i monografije i studije koje se odnose na prisutnost i djelovanje istaknutijih obitelji ili ličnosti iz povijesti srednjovjekovne Bosne u Veneciji. Ponajprije treba istaknuti monografiju V. Atanasovskog *Pad Hercegovine* (Beograd 1979) u kojoj je na osnovi izvorne arhivske građe iz mletačkih i dalmatinskih arhiva te uz korištenje brojne raznovrsne literature i objavljenih izvora prikazana povijest obitelji Kosača, u sklopu koje nalazimo posebno poglavlje o ogranku obitelji Kosača u Veneciji (str. 166 – 188).⁵

Od pojedinačnih ličnosti iz prošlosti srednjovjekovne Bosne koje su dijelom svog života bile vezane za Veneciju, možemo spomenuti Pribislava Vukotića, protovestijara i poslanika hercega Stjepana Vukčića Kosače na dvorovima različitih europskih vladara. Njegova oporuka, napisana u Veneciji 1475. godine, poslužila je zbog raznovrsnosti podataka koje sadržava, kao često citiran izvor u brojnim raspravama, a sam lik i životni put Pribislava Vukotića tema je i jedne cjelovite rasprave.⁶

U ovom radu pokušat ćemo na osnovi izvorne građe iz mletačkih arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*, fond *Notarile testamenti*, *Archivio di Scuola Dalmata dei ss. Giorgio e Trifone*) te podataka sadržanih u literaturi koja se bavila navedenom problematikom, prikazati tijek iseljavanja, prisutnosti i djelovanja doseljenika s područja Bosne i Venecije u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća. Nastojat ćemo upozoriti na društvenu strukturu, zanimanja i ekonomske mogućnosti bosanskih doseljenika, mjesta njihova stanovanja i djelovanja u Veneciji, svakodnevni život u krugu obitelji, rodbinske i prijateljske veze te oblike poslovanja, napose kada se odnose na sklapanje poslova s doseljenicima iz drugih dijelova Bosne ili s različitim prostora istočnojadranske obale i unutrašnjosti. Prikazat ćemo vjerski život i odnos bosanskih doseljenika prema crkvenim ustanovama u Veneciji i domovini te povezanost s bratovštinom hrvatskih iseljenika Sv. Jurja i Tripuna. Naposljetku, ukratko ćemo upozoriti na spominjanje i oblike djelovanja istaknutih bosanskih književnika i umjetnika u Veneciji. Spomenut ćemo venecijansku granu obitelji Kosača i njezine najvažnije i u izvorima najčešće spominjane predstavnike te, kao poseban vid bosansko-mletačkih odnosa u vrijeme srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva, upozoriti na njihove međusobne diplomatske veze, odnosno na spomen bosanskih poslanika u Veneciji (napose primjer Pribislava Vukotića).

II. Vremenski okvir

Vremenski okvir istraživanja prisutnosti i djelovanja bosanskih iseljenika u Veneciji obuhvaća, s obzirom na datiranje izvora kojima raspolažemo, razdoblje od XV. do

⁵ O navedenoj problematici usporedi i: K. Jireček, *Istorija Srba*, sv. I, Beograd 1952; J. Tadić, *Nove vesti o padu Hercegovine pod tursku vlast*, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, sv. VI, Beograd 1962, 131 – 152; *Istorija Srba*, sv. II, Beograd 1982, 412 – 413.

⁶ Oporuku Pribislava Vukotića objavio je L. Thallóczy u radu *Testament des Pribislav Vukotić, des Kämmerers Herzogs Stefans, von Jahre 1475*, u: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, 222 – 230. Usporedi i rasprave: A. Babić, *Diplomatska služba*, 151 – 157; P. Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države*, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, 501; S. Čirković, *Istorija Bosne*, Beograd 1964, 221; isti, *Početni vitez Pribislav Vukotić*, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, sv. X/1, Beograd 1968, 259 – 275; P. Živković, *Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri novog plemstva u Bosni)*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. XXI, Zagreb 1988, 23 – 34.

XVII. stoljeća. Najviše dokumenata potječe iz perioda od druge polovice XV. do sredine XVI. stoljeća, što se potpuno poklapa s vremenom najvećih iseljavanja s istočne obale na zapadnu jadransku obalu. Tijekom druge polovice XVI. stoljeća iseljavanje s bosanskih prostora u Veneciju također je prisutno, ali u manjem opsegu nego u prethodnom razdoblju, dok iz XVII. stoljeća broj dokumenata koji svjedoče o njihovoj prisutnosti u Veneciji znatno opada.

Činjenica da u razdoblju od 1450. do 1550. godine bilježimo najveći broj bosanskih iseljenika u Veneciji svoje obrazloženje nalazi u tadašnjoj općoj političkoj i vojnoj situaciji na cjelokupnom prostoru balkanskog zaleđa te napose u samoj Bosni. Unutrašnju povijest Bosanskog Kraljevstva obilježava tada unutrašnja rascjepkanost, nejedinstvo i otvoreno neprijateljstvo koje vlada između lokalne vlastele te nemogućnost bosanskih vladara da čvrstom politikom zavedu red i unutrašnju stabilnost u državi. Nejedinstvu bosanske države pridonosila su i vjerska razmimoilaženja, napose problem patarenstva, zbog kojeg je susjedna Ugarska, uz podršku rimske kurije, nerijetko poduzimala križarske pohode na bosanske nevjernike te različitim političkim pritiscima na bosanske vladare pridonosila još većoj unutrašnjoj podjeli i sukobima. Sredinom XV. stoljeća, kada se opasnost od turskog osvajača neumoljivo približavala bosanskim prostorima, unutrašnji čimbenici bosanske politike pokušali su, iako prekasno, međusobnim pomirenjem i sklapanjem saveza, uspostaviti jedinstvo i usredotočiti se na obranu države. Godine 1446. bosanski kralj Stjepan Tomaš (1443 – 1461) pomirio se sa svojim najvećim suparnikom, moćnim gospodarem Huma – Stjepanom Vukčićem Kosačom (ženidba Katarine Kosače s kraljem Tomašem), a vjernost kralju tada obećavaju i ostale bosanske vlasteoske obitelji (Dinjičići, Pavlovići, Vojsalići), dotada gotovo samosvojni gospodari nekadašnje oblasti Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Donjim Krajevima. Zajednička opasnost ponukala je hercega Stjepana Vukčića Kosaču da za svog vladara prihvati i Tomaševa nasljednika, Stjepana Tomaševića (1461 – 1463). Svjesna da se vlastitim snagama neće moći suprotstaviti mnogo moćnijem turskom osvajaču, Bosna se posljednjih godina uoči pada neprekidnim apelima obraćala europskim državama, napose Ugarskoj, Veneciji i papi, ali su njezini vapaji najvećim dijelom ostali neuslišani. Dobro su poznata zbivanja neposredno uoči, kao i sam čin pada Bosne 1463. godine. Nakon 1463. godine Turci su na novoosvojenom području organizirali novu upravnu jedinicu – Bosanski Sandžakat sa sjedištem u Vrhbosni, uključen u sastav Rumelijskog Ejalata. U sjevernim dijelovima bivšeg Bosanskog Kraljevstva došlo je, nakon uspješnog vojnog pohoda ugarskog kralja Matije Korvina, do uspostavljanja obrambenog pojasa sastavljenog od dijelova Bosne, Hrvatske i Slavonije sa sjedištem u nekoliko gradova (Bihać, Jajce), koji su se kao najistaknutija obrambena uporišta prema Turcima održali sve do u XVI. stoljeće (Jajce do 1527. godine, Bihać odnosno Bihaćka kapetanija do 1592. godine).⁷

⁷ O posljednjim godinama Bosanskog Kraljevstva, turskom osvajanju 1463. godine i uspostavi turske vlasti na osvojenom području te Bihaćke i Jajačke kapetanije na sjeveru usporedi: F. Jukić, *Zemljopis i povijestnica Bosne*, Zagreb 1851, 129 – 135, 141 – 154; Vj. Klaić, *Povijest Bosne*, Zagreb 1882, 322 – 343; A. Knežević, *Pad Bosne (1463)*, Senj 1886; isti, *Kratka povijest kraljeva bosanskih*, sv. III, Dubrovnik 1887, 61 – 136; S. Bešliagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od god. 1463 – 1850)*, Sarajevo 1900, 14 – 17; S. Stanojević, *Istorija Bosne i Hercegovine*, Beograd 1909, 45 – 61; V. Čorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, 59 – 80; M. Perojević, *Stjepan Tomašević*, u: *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942, 555 – 592; S. Ćirković, *Vlastela i kraljevi u Bosni posle 1463.*

Cjelokupan period uoči i nakon pada Bosanskog Kraljevstva, kao i daljnjeg turskog osvajanja nezauzetih obrambenih utvrda na sjeveru i na prostoru Hercegovine, trajao je više od jednog stoljeća te se konačno završava 1592. godine, padom Bihaća i Bihačke krajine pod tursku vlast. Tijekom tog razdoblja iz Bosne su u pravcu sigurnih i dotada zaštićenih područja na sjeveru i zapadu, tekla neprekidna iseljavanja pučanstva iz čitavih regija, gradova i sela. Utočište su nalazili u krajevima u sastavu Hrvatsko-ugarske države te na području dalmatinske obale i otoka u sastavu Mletačke Republike. Nemali dio njih ovdje se samo nakratko zadržavao te su se nakon nekog vremena njihova iseljavanja proširila i na prostor zapadnojadranske obale. Prostor srednje Italije (Marke) pritom je posebno učestalo prisutan kao područje organiziranog iseljavanja bosanskih stanovnika tijekom XV. stoljeća, a u literaturi je toj problematici pažnja posvećivana u radovima niza autora. Pored prostora srednje Italije, grad Venecija je također bio važno utočište doseljenika s prostora zauzetih ili ratnim pustošenjima ugroženih dijelova hrvatskih zemalja. Razlike između iseljavanja stanovništva s istočnojadranske obale u Veneciju ili na prostor srednje Italije ipak postoje i osnova im je u tome što su odlasci u Veneciju stalni i prisutni tijekom svih stoljeća zajedničke državne prošlosti Republike i najvećeg dijela istočnojadranske obale, dok su iseljavanja u Marke potaknuta isključivo ratnim razlozima, odnosno zaposjedanjem velikog dijela teritorija u zaljevu dalmatinskih gradova i u unutrašnjosti Balkana. Iseljavanja stanovnika s bosanskih prostora u Veneciju prisutna su, prema tome, u svim stoljećima, ali su, upravo zbog spomenutih ratnih prilika, u velikoj mjeri intenzivirana baš u razdoblju druge polovice XV. i tijekom XVI. stoljeća. Grad na lagunama pritom je za dio doseljenika bio samo privremeno utočište, iz kojeg su se poslije katkada vraćali u domovinu, iako je nemali dio iseljenika ovdje ostao tijekom čitavog svog života, zasnivajući ondje obitelji i pronalazeći rješenja za svoju egzistenciju. Istraživanje procesa iseljavanja, svakodnevnog života i djelovanja stanovnika s bosanskih prostora u Veneciji stoga je pojava i proces dugog, višestoljetnog povijesnog trajanja, te čini nezaobilaznu cjelinu prilikom razmatranja sveukupnog procesa iseljavanja i djelovanja iseljenika s istočnojadranske obale u Veneciji tijekom prošlih stoljeća.

III. Označavanje u izvorima

Doseljenici s bosanskih područja u mletačkim se izvorima u najvećem broju primjera označavaju navođenjem oznake "de Bossina", koja se upotrebljava kako u razdoblju do 1463. godine tako i nakon propasti Bosanskog Kraljevstva i pada najvećeg dijela zemlje pod tursku vlast. Svega nekoliko doseljenika označava se prema mjestu porijekla odnosno prema gradu iz kojeg potječe. Tako u spomenutim izvorima bilježimo nekoliko doseljenika iz Krupe, te po jednog iz gradova Jajca, Bihaća i Kreševa. U posljednjem primjeru doseljenik iz Kreševa označen je općom odrednicom "de Bossina", ali se iščitavanjem teksta saznaje da je grad iz kojeg potječe Kreševo.⁸

godine, Istorijski glasnik, br. 3, Beograd 1954, 123 – 131; isti, Istorija Bosne, Beograd, 1964, 323 – 341; Historija naroda Jugoslavije, sv. I, Zagreb 1953, 605 – 613, sv. II, Zagreb 1959, 114 – 120, 124 – 128, 143 – 151.

⁸ Catarina de Bossina (Archivio di Stato di Venezia, /dalje: ASV/, Notarile testamenti /dalje: NT/, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467); Rada de Biachia vocata Clara (NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488); Antonio condam Radi de Cruppa (NT, b. 270, br. 60, 29. 8. 1519); Natalis de laica condam Florii (NT, b. 360, br. 32, 1. 1. 1481); Paolo de Gregorio de Bossina: ... in Cresevo dove son nascito... (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1548).

Gotovo svi doseljenici iz Bosne navedeni su, kako je tada uobičajeno, samo vlastitim i očevim imenom. Tek u primjerima iz XVII. stoljeća, kada se u mletačkoj notarskoj praksi ustalio običaj označavanja osoba po njihovim prezimenima, saznajemo za prezimena nekih doseljenika s bosanskog područja (Radelović).⁹ Kada je riječ o istaknutijim osobama podrijetlom s bosanskog područja kao što su npr. potomci vlasteoske obitelji Kosača ili dvorski vitez Pribislav Vukotić, tada je u izvorima, bez obzira na to da li je riječ o ranijem razdoblju, navedeno njihovo cjelovito obiteljsko ime i naslovi koji im pripadaju.¹⁰

IV. Zanimanja bosanskih doseljenika

Slično većini doseljenika podrijetlom s istočnojadranske obale i doseljenici iz Bosne najvećim su dijelom bili uključeni u zanimanja pomorskog i obrtničkog karaktera. Bosanski doseljenici spominju se ponajprije kao mornari ili brodari - prijevoznici (barcaroli) na nekom od prijelaza mletačkih kanala i lagune (traghetto), dok u svega jednom slučaju bilježimo bosanske doseljenike kao nosioce društveno cjenjenijih i ekonomski isplativijih dužnosti pomorskih kapetana.¹¹ Kada je riječ o obrtničkim zanimanjima u kojima tijekom svih stoljeća nailazimo na spomen brojnih doseljenika s naše obale i unutrašnjosti, u primjeru bosanskih doseljenika bilježimo svega jedan primjer bavljenja nekom od ovih djelatnosti.¹²

Bosanski doseljenici u Veneciji bavili su se učestalo i trgovačkom djelatnošću koja je najčešće bila razgranatog karaktera te zasigurno Venecija nije predstavljala jedini grad njihove svestrane poduzetničke aktivnosti i poslovanja. Njihove ekonomske mogućnosti i kapital bili su znatni te se njihov položaj ne može poistovjetiti s prosječnošću niže i srednje imućnih doseljenika, koji su činili najveći dio doseljenika podrijetlom s istočnog Jadrana.¹³

Pored navedenih zanimanja u pomorstvu, obrtu i trgovini, bosanske doseljenike bilježimo i u državnim službama Venecije (mjerač u gradskom fontiku žita), koje se rjeđe spominju u strukturi zanimanja doseljenika s istočne obale Jadrana u Veneciji.¹⁴

⁹ Capitan Pietro Radelovich de Bossina (ASV, NT, b. 187, br. 466, 3. 12. 1679).

¹⁰ Lancilago ditto Pribislavo Vuchovich chavalier de Bossina (ASV, NT, b. 826, br. 1, 21. 3. 1457); Isabetta Cossazza consorte dell'Anzolo Zorzi (NT, b. 177, br. 398, 1. 4. 1642); Neophina Cossazza relicta Zuane fu del Duca Vlaticeo (NT, b. 783, br. 998, 1. 7. 1562); Sana fu fia Zuane Cossazza (NT, b. 81, br. 927, 21. 11. 1558); Zuane Cossazza nobil huomo (NT, b. 67, br. 173, 28. 5. 1598).

¹¹ Luca qui est de partibus Bossine barcaroli (ASV, NT, b. 958, br. 247, 27. 10. 1508); Zorzi de Bossina barcarol al traghetto della Riva del Carbon (NT, b. 465, br. 13, 18. 7. 1553); Antonio de Cruppa marinario (NT, b. 876, br. 449, 2. 3. 1464); Capitan Pietro Radelovich de Bossina (NT, b. 187, br. 466, 3. 12. 1679).

¹² Antonio condam Radi de Cruppa buttarius (NT, b. 270, br. 60, 29. 8. 1519).

¹³ Paolo de Gregorio de Bossina mercante (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584). Iako se to izričito ne navodi, iz sadržaja teksta oporuke "Milosso de Marco de Bossina" vidljivo je da se bavio razgranatim oblicima trgovine i poduzetništva (ASV, NT, b. 770, br. 80, 12. 2. 1611). Pored prethodna dva primjera u kojima je riječ o trgovačkim poduzetnicima razgranatijeg dometa i poslovanja, spomenut ćemo i primjer jednog bosanskog trgovca-sitničara. Riječ je o Grguru pok. Marka koji se u izvorima navodi kao "piater", odnosno prodavač posuda (ASV, NT, b. 984, br. 108, 23. 7. 1539).

¹⁴ Natalis de laica mensurator paler condam Florii (ASV, NT, b. 360, br. 32, 1. 1. 1481).

Prisutnost doseljenika s istočnojadranske obale u crkvenim službama u Veneciji nije rijetka pojava te tijekom svih stoljeća u gradu na lagunama susrećemo brojne svećenike različitih crkvenih položaja, kao i redovnike gotovo svih tada poznatih crkvenih redova. Kada je riječ o pobožnom udruženju trećoretkinja Sv. Franje u koje su ponajviše ulazile udovice ili neudanc ženc, tada je broj osoba koje su pristupile toj službi još veći. Iz Bosne tako u toj službi zatječemo Katarinu, udovicu bosanskog doseljenika Luke, koja je tijekom svog udovištva pristupila trećem franjevačkom redu u blizini župne crkve s. Martino u predjelu Castello.¹⁵

Naposljetku, poseban, društvenim položajem određen status plemića, imali su potomci vlasteoske obitelji Kosača te plemić Pribislav Vukotić, koji i u gradu na lagunama podržavaju dotadašnje, u domovini stečene privilegije i društveni status, te se, iako bitnije ne sudjeluju u javnom životu mletačke uprave, svojim položajem bitno odvajaju od prosječnosti većine ostalih doseljenika s bosanskih prostora.

V. Mjesta stanovanja doseljenika

Mjesto stanovanja sljedeći je, za poznavanje svakodnevnog života naših iseljenika, također značajan podatak koji u oporukama nalazimo odmah nakon navođenja imena i zanimanja doseljenika. Tijekom svih stoljeća, a napose u periodu XV. i XVI. stoljeća, kada je priljev doseljenika s istočnog Jadrana u Veneciju najizrazitiji, doseljenici podrijetlom s naše obale i unutrašnjosti mjestom su stanovanja i svakodnevnog djelovanja najčešće okupljeni u istočnom dijelu grada, točnije u župama (contrada, confinio) predjela (scstiere) Castello. Na ovom prostoru nalazi se mletački arsenal - tijekom prošlih stoljeća zasigurno najsnažniji vojno-industrijski kompleks na Sredozemlju, a u kojem je najveći broj naših iseljenika nalazio zaposlenje u brojnim zanimanjima obrtničkog (graditelji brodova, drvodjelci, izrađivači vesala, užeta i drugih dijelova brodske opreme, zidari i slično) i pomorskog (mornari, veslači) karaktera. Uzduž priobalnog dijela predjela Castello proteže se i obala *Riva degli Schiavoni*, stoljećima poznata kao mjesto pristajanja i iskrcavanja trgovačke robe i putnika iz različitih dijelova slavenskog svijeta. Naposljetku, u predjelu Castello nalazi se i bratovština slavenskih doseljenika Sv. Jurja i Tripuna (Scuola dei ss. Giorgio e Trifone, Scuola degli Schiavoni, Scuola Dalmata), koju su još 1451. godine osnovali doseljenici s bokokotorskog područja kao mjesto okupljanja i međusobne pomoći doseljenicima porijeklom s mletačkog dominija na istočnojadranskoj obali, a u kojoj se kao članovi i donatori spominju i mnogobrojni doseljenici iz drugih, nemletačkih dijelova naše obale i unutrašnjosti (Istra, Senj, Dubrovnik). Doseljenici s bosanskih prostora spominju se kao stanovnici većine župa predjela Castello, pri čemu se učestalošću spominjanja nešto više izdvaja župa s. Maria Formosa.¹⁶ Zanimljivo je da je župa s. Pietro di Castello (katedralna crkva Venecije do

¹⁵ Catarina relicta Luce de Bossina nunc terzio ordinis s. Francisci de confinio s. Martinis (ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. l. 1493).

¹⁶ Bona uxor Radi de Bossina de confinio s. Antonii (ASV, NT, b. 377, br. 27, 27. 7. 1488); Catarina de Bossina de s. Maria Formosa (NT, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467); Helena uxor Luce qui est de partibus Bossine de confinio s. Marie Formose (NT, b. 958, br. 247, 27. 10. 1506); Luca condam Radi de Bossina de contrada s. Proculi (NT, b. 126, br. 510, 27. 7. 1518); Madalena condam Raduno de Bossina de confinio s. Blasii (NT, b. 911, br. 499, 3. 4. 1477); Capitan Pietro Radelovich de Bossina de s. Zuane in Bragora (NT, b. 187, br. 466, 3. 12. 1679); Natalis de Jaica condam Florii de s. Leone (NT, b. 360, br. 32, l. 1. 1481).

1807. godine), koja je u primjerima doseljenika iz drugih dijelova Istre, Dalmacije i unutrašnjosti Hrvatske bila najčešće spominjano mjesto njihova obitavanja, u slučaju bosanskih doseljenika prisutna samo s pojedinačnim primjerom.¹⁷

Središnji gradski predjel s. Marco drugi je predjel Venecije po učestalosti prisutnosti doseljenika s istočnog Jadrana. Iako su župe ovog predjela u strukturi stanovanja naših iseljenika zastupljene mnogo rjeđe od predjela Castello, primjetno je da je ovaj dio grada, u kojem je oduvijek tekao najvažniji gradski promet i poslovanje, također nezaobilazno i često spominjano mjesto obitavanja i obavljanja svakodnevnih djelatnosti naših iseljenika. Bosanski doseljenici prisutni su u ovom predjelu u župama s. Moisè, s. Gregorio, s. Peternian i s. Maria Zobenigo (s. Maria del Giglio), pri čemu se brojem primjera nijedna župa posebno ne izdvaja.¹⁸

Ostali predjeli Venecije (Cannaregio, Dorsoduro, s. Polo, s. Croce) redovito su u izvorima mnogo rjeđe spominjani kao mjesta stanovanja naših doseljenika. Brojem primjera prisutnosti doseljenika iz Bosne nešto se više odvajaju župe predjela Cannaregio (s. Cancian, ss. Apostoli) i s. Polo (istoimena župa), dok u predjelu Dorsoduro bilježimo kao mjesto stanovanja bosanskih doseljenika samo župu s. Angelo Raffaele.¹⁹

Mjesto stanovanja doseljenika najčešće je označeno isključivo navođenjem predjela u kojem obitava, bez preciznije odrednice ulice ili četvrti unutar same gradske župe. Kada je, međutim, doseljenik smješten u kućama koje su pripadale nekom istaknutijem plemiću ili građaninu, najčešće vlasniku niza zgrada i stanova u određenoj gradskoj četvrti od kojih je najveći dio izdan u najam, tada se u izvoru navodi njegovo ime i pravo vlasništva nad kućom ili stanom u kojoj doseljenik obitava.²⁰

VI. Svakodnevni krugovi komunikacije: obitelj, rodbinske i prijateljske veze

Osnovni krug životnog svakodnevlja svakog pojedinca, te tako i naših doseljenika bez obzira na krajeve iz kojih potječu, činili su krugovi njihove svakidašnje komunikacije. Mnogi doseljenici dolazili su u Veneciju s obitelji koja je formirana u domovini te se njihov svakidašnji obiteljski život nastavljao bez vidljivih promjena. Poncki od njih doseljavali su se u grad na lagunama sami i bez članova rodbine ili obitelji te su krugovi njihovog obiteljskog života, kao i prijateljske veze, nastali upravo ovdje. Obitelj je

¹⁷ Johannes de Bossina condam Radi de s. Pietro de Castello (NT, b. 875, br. 132, 17. 10. 1478).

¹⁸ Barbara relicta Gregorio de Bossina de s. Greguol (ASV, NT, b. 782, br. 845, 29. 6. 1555); Lucia uxor ser Steffani de Bossina de contrada s. Moisè (NT, b. 877, br. 447 i 861, 15. 11. 1482); Rada de Biachia vocata Clara de confinio s. Paterniani (NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488); Lucia uxor Antonii de Cruppa de confinio s. Paterniani (NT, b. 876, br. 449, 2. 3. 1484); Antonio condam Radi de Cruppa de confinio s. Maria Zobenigo (NT, b. 270, br. 60, 29. 8. 1519); Perina moier Jacomo de Cruppa della contrada de s. Maria Zobenigo (NT, b. 337, br. 172, 30. 7. 1435).

¹⁹ Lucia relicta Martini de Bossina del confinio s. Canciani (ASV, NT, b. 408, br. 200, 16. 2. 1516); Paolo de Gregorio de Bossina habitante in Venezia nella contrada de ss. Apostoli (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584); Nicoletta uxor Petri de Bossina de s. Paolo (NT, b. 777, br. 359, 12. 7. 1513); Zorzi de Bossina ... della contrada de s. Polo (NT, b. 465, br. 13, 18. 7. 1553); Vitoria relicta condam Paolo de Gregorio della Bossina de s. Anzolo Rafael (NT, b. 49, br. 569, 24. 9. 1599).

²⁰ Vitoria, udovica bosanskog trgovca Pavla Grgurovog, stanuje "nelle case de Zuane Scuregler" (ASV, NT, b. 49, br. 569, 24. 9. 1599); Juraj iz Bosne stanuje "in le case de Francesco Contarini" (NT, b. 465, br. 13, 16. 7. 1553), a Miloš Markov "nella casa del habitation del magnifico Signor Ottavio dell'Orio" (NT, b. 770, br. 80, 12. 12. 1611).

pritom bila prvi i najvažniji krug njihove komunikacije, a obiteljski život i vrijeme provedeno s najbližima najdragocjeniji dio vremena svakodnevice. Podatak o članovima užeg i šireg obiteljskog kruga bosanskih doseljenika nalazimo u njihovim oporukama u dijelovima koji govore o imenovanju izvršitelja posljednje oporučiteljeve želje te prilikom podjeljivanja najvećeg dijela njegove imovine. Iako su oporuke dokumenti koji su u svim krajevima i gradovima tadašnjeg zapadnoeuropskog prostora podjednaka sadržaja te se oporuke naših iseljenika u Veneciji ne razlikuju od oporuka nastalih u bilo kojem gradu na našoj obali, smatramo da je upozoravanje na njihov osnovni sadržaj prilog poznavanju svakodnevnog života naših iseljenika u gradu na lagunama te jedinstven izvor koji omogućava da doznamo mnoge vrijedne, u ostalim izvorima često zatajene ili nepotpuno navedene podatke o svakodnevnom životu, obitelji, rodbini i prijateljskim vezama i poznanstvima svakog našeg iseljenika. Imenovanje izvršitelja oporuke pritom predstavlja jednu od, s formalnopravne strane, najvažnijih odredaba oporučitelja. Kako je uloga izvršitelja oporuke izuzetno odgovorna i iziskuje potpuno povjerenje i odanost, najčešće na tome mjestu zatječemo nekog od najbližih članova obitelji. U oporukama bosanskih doseljenika u svojstvu izvršitelja oporuke najčešće se spominje jedan od supružnika, dok su širi članovi obiteljskog kruga zastupljeni mnogo rjeđe. Ako je izvršitelj oporuke jedan od supružnika, tada je čest slučaj i njegova imenovanja za glavnog nasljednika cjelokupnih oporučiteljevih dobara (herede residuario). U tom se slučaju posebno navodi da će, nakon njegove smrti, cjelokupna imovina pripasti njihovoj djeci ili, ako ih nema ili u tom trenutku više ne budu na životu, nekom od drugih najbližih srodnika.²¹

Oporuke svakog stanovnika, te tako i doseljenika s bosanskih prostora, sadržavaju i niz podataka o darivanju određenog dijela (ne cjelokupne) imovine pojedinim članovima užeg ili šireg obiteljskog kruga. Najčešće im se ostavlja ponešto iz oporučiteljeve pokretne imovine (namještaj, posuđe, odjeća) ili određena novčana svota, dok su ostavštine većih razmjera (nekretnine, posjedi, znatnija novčana sredstva) vrlo rijedak primjer među našim doseljenicima koji su po svom društvenom statusu i ekonomskim mogućnostima pripadali nižem i srednjem sloju gradskog stanovništva (pučani).²²

²¹ Bona uxor Radi de Bossina: Lasso solum commissarium Radum virum meum; Residuum lasso ditto viro e commissario meo (ASV, NT, b. 377, br. 27, 7. 1488); Rado de Bossina fu del Rado: Resto di tutti i miei beni lasso alla mia moier Chaterina la qual lasso mia commissaria e mio fradel Milovan (NT, b. 911, br. 597, 29. 3. 1485); Antonio condam Radi de Cruppa: Lasso meos commissarios Margaretam uxorem meam ...; Residuum dimitto Margarete uxori e commissarie mee (NT, b. 270, br. 80, 29. 8. 1519); Barbara relicta Gregorio de Bossina: Residuum lasso Bartolomeo e Anna miei nevedi fioi Anna mia fia (NT, b. 782, br. 845, 29. 6. 1555); Lucas condam Radi de Bossina: Residuum dimitto Lucie uxori mee e Elisabete filie mee (NT, b. 126, br. 510, 27. 7. 1518); Lucia uxor ser Steffani de Bossina: ... commissarios Stephanum maridum meum, Georgium de Bossina caxonarius ad s. Laurencium avunculum meum; Residuum dimitto marido meo contencetur dare Catarine unam camisam et Clare consobrine mee unam aliam camisam (NT, b. 877, br. 447 i 861, 15. 11. 1482); Paolo de Gregorio de Bossina: Item voglio che siano miei commissari miei cusini Simon condam Mattio habitante in Bossina, Marin de Michael merchadante Raguseo, Lorenzo Ferro fisico, Francesco de Nicolò Pase (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584).

²² Zorzi de Bossina: Lasso a mia moier letto che mi attrovo sopra, un par linzuoli e la mia barca fornida; Lasso a Matia mia nuora il letto pizolo e un cavazal, un par linzuoli, una mea vesta de panno de fiandra; Lasso a mia moier quella rassa bianca per farsi una vestura; Lasso mia gabin bianco griso a Lodovico mio nevedo; Item lasso Matia un cuvertur de pelle de letto; Item a Lodovico il suo letto con la coltra e lenzuoli (ASV, NT, b. 465, br. 13, 18. 7. 1553); Lucia uxor ser Steffani de Bossina: Dimitto Bone matri mee unam vestam paonazzam; Dimitto sorori mee Helene una mea vestitura paonazza fulcita argentis e una cappa; Dimitto

Prijateljske veze i poznanstva drugi su, također ne manje značajan krug unutar kojeg teče životno svakodnevije svakog pojedinca. Za doseljenike koji su u grad na lagunama dolazili bez obitelji, ostavljajući u svojoj domovini najbliže članove rodbine, dotadašnje prijatelje i poznanike, upravo će ovaj krug svakidašnje komunikacije biti najvažniji i najčešće spominjan. Za naše istraživanje pritom su posebno značajne veze koje su bosanski doseljenici ostvarili s doseljenicima podrijetla iz drugih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti. Dolazeći iz različitih dijelova istočnojadranskog obalnog i kopnenog prostora, stoljećima nejedinstvenog i podijeljenog državnim granicama, ovi će naši sunarodnjaci, nazivani i objedinjavani u mletačkim izvorima jedinstvenom oznakom *Schiavuni*, noseći u sebi svijest o jedinstvenom etničko-vjerskom podrijetlu, tijekom svih stoljeća biti upućeni na intenzivnu komunikaciju, pomoć i suradnju. Objedinjenosti naših doseljenika u Veneciji pridonosilo je i istovjetno mjesto stanovanja (Castello) i obavljanja svakidašnje profesionalne aktivnosti (uključeno u slična zanimanja pomorskog, obrtničkog i trgovačkog karaktera), te, što napose vrijedi istaknuti, postojanje jedinstvene bratovštine (Sv. Jurja i Tripuna), otvorene za sve slavenske doseljenike s prostora istočnojadranske obale i unutrašnjosti. Naposljetku, mnogi brakovi naših iseljenika nastali u Veneciji ostvareni su s osobama istovjetnog podrijetla, bez obzira na to da li je riječ o istom gradu ili kraju iz kojeg sâm doseljenik potječe ili je supružnik porijeklom iz nekog udaljenog dijela zajedničkog prostora istočnojadranske obale ili unutrašnjosti.²³

U oporukama doseljenika s prostora Bosne spomen na različite oblike komunikacije s doseljenicima iz ostalih dijelova naše obale nalazimo u dijelu oporuke koji govori o imenovanju izvršitelja posljednje oporučiteljeve volje, te prilikom raspodjele njegove imovine.

Bosanski doseljenici imali su tijekom svog života i djelovanja u Veneciji intenzivne i raznovrsne kontakte s doseljenicima iz brojnih krajeva i gradova istočnojadranskog prostora. Tako se u svojstvu izvršitelja njihovih oporuka spominju, pored doseljenika koji dolaze iz same Bosne i doseljenici iz dalmatinskih gradova (napose njezinih južnijih dijelova), te s područja mletačke pokrajine Albanije. Iako ne tako učestalo kao izvršitelji oporuke, sunarodnjaci bosanskih iseljenika spominju se i kao svjedoci prilikom sastavljanja njihove posljednje želje.²⁴

Iako je imenovanje glavnih nasljednika cjelokupnih oporučiteljevih dobara najčešće "rezervirano" za nekoga od živih članova obitelji, prisjećanje i spominjanje prijatelja i

Georgio cognato meo una camisa (NT, b. 877, br. 447 i 861, 15. 11. 1482); Catarina de Bossina: Item a Steffano mio cusin lasso un par intimelle (NT, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467); Rado de Bossina fu del Rado: Lasso a mio fratello Milovan doi pari de chalze e mio mantello, una mia gonella e una mia bereta (NT, b. 911, br. 597, 3. 12. 1679).

²³ Tako je supruga Stjepana iz Bosne Šibenčanka Lucija (ASV, NT, b. 877, br. 447 i 861, 15. 11. 1482); Mornar Antonio iz Krupa oženio se Lucijom iz Splita (NT, b. 876, br. 449, 2. 3. 1484), dok je Kotoranka Perina supruga Jakova iz bosanskoga grada Krupa (NT, b. 337, br. 172, 30. 7. 1435).

²⁴ Catarina de Bossina: Lasso meo commissario Michael d'Antivari de contrada s. Martin (ASV, NT, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467); Greguol della Bossina: ... miei commissari Francesco Stella marinario della Brochina mio compare ... (NT, b. 984, br. 108, 23. 7. 1539); Antonio condan Radí de Cruppa: ... commissarios ... et Andream de Spalato cimatore (NT, b. 270, br. 60, 29. 8. 1519); Perina moier de Giacomo de Cruppa: Lasso miei commissari Barbarella moier de Zorzi Albanese tentor ... (NT, b. 337, br. 172, 30. 7. 1435); Paolo de Gregorio de Bossina: testes: Steffano de Marino Cholich de Lesina (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584).

poznanika prilikom određivanja različitih legata, prisutno je u njihovim oporukama, pri čemu se kao predmeti ostavštine najčešće spominju predmeti iz pokretne imovine oporučitelja.²⁵ Sadržajno posebno izražajno obraćanje sunarodnjacima zatječemo u oporuci Pavla Grgurovog, bosanskog trgovca podrijetlom iz rudarskoga gradića Kreševa. Ostavljajući različite dijelove svoje poprilične imovine članovima obitelji, prijateljima i znancima te crkvenim ustanovama u domovini, Pavao se obraća i svojim sunarodnjacima te im, svjestan njihove neimučnosti i teškoća s kojima se suočavaju tijekom života i rada u gradu na lagunama, ostavlja novčanu svotu od 40 talara, koja će se, prema njihovim željama i potrebama, podijeliti između najsiromašnijih i najugroženijih.²⁶

Spominjanje doseljenika iz različitih dijelova istočnojadranske obale u oporukama bosanskih iseljenika svoju usporedbu može imati i prilikom razmatranja oporuke doseljenika iz ostalih naših krajeva. U oporukama doseljenika iz različitih dijelova istočnojadranske obale zatječemo također spomen na poznanstvo i kontakte s bosanskim doseljenicima. Najčešće je riječ o spominjanju bosanskih doseljenika u svojstvu svjedoka prilikom sastavljanja oporuka te, u svega jednom primjeru, njihovom navođenju prilikom podjeljivanja dijela oporučiteljeve imovine.²⁷

Prijateljske veze i poznanstva bosanskih iseljenika ostvarivana su, pored spomenutih intenzivnih kontakata s doseljenicima iz drugih dijelova naše obale, i s brojnim tamošnjim stanovnicima, kako sa samim Mlečanima tako i s doseljenicima iz drugih dijelova Apeninskog poluotoka. Najčešće je riječ o pripadnicima srednjeg i nižeg društvenog sloja, koji su s našim doseljenicima ostvarivali poznanstva i međusobne veze na osnovi podudarajućeg mjesta stanovanja i istovjetnosti profesije. Jednako kao i u prethodnim primjerima, podatke o ovim doseljenicima zatječemo u oporukama bosanskih doseljenika. Brojni stanovnici Vencije spominju se kao izvršitelji oporuka i svjedoci bosanskih doseljenika,²⁸ a prilikom podjeljivanja oporučiteljeve imovine njima se ostavlja manja novčana svota ili poneki predmet iz doseljenikove imovine.²⁹

²⁵ Margareta de Cruppa condam Gregorii: Item Catarine condam Luce de Zeta unum lectum fulcitum e metta de massaritie mee (NT, b. 876, br. 516, 24. 10. 1496); Catarina relicta Luce de Bossina: Item dimitto Catarine nepti mee uxori Paoli de Sabioncello pelicam unam grossam e guardacuorum panni beretini (NT, b. 376, br. 12, 23. 1. 1493).

²⁶ Item lasso alli poveri miei paesani toлари 40 da esser divisi tra loro (ASV, NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1548).

²⁷ Catarina uxor Iohannis de Tragurio de contrada s. Juliani: Item dimitto donne Rade de Bossina una mea sarzia e una camisa nova e unam varnatiam telle cum fostagno (ASV, NT, b. 875, br. 192, 13. 8. 1481); Nedelco Gianco de Belgrado de nation greco et mercante: Testes: Gregorio de Simon Bosnese (NT, b. 433, br. 347, 16. 2. 1651); Natalis de Cataro condam Primi de contrada s. Martino: Testes: Iohannes de Bossina condam Radi de s. Pietro de Castello marinario (NT, b. 875, br. 132, 17. 10. 1478).

²⁸ Catarina relicta Luce de Bossina nunc terzio ordinis s. Francisci: ... commissarios Jacobus sansonarius et Jacobus Azelinum (ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. 1. 1493); Nicoletta uxor Petri de Bossina: Lasso miei commissarii maridum meum, Iohannes de Fundo tessorum pannium, Laurentium sartorem, Philippum capellarium, Matheum fustegnarum, Petrum cimatoreum omnes compadres meos Testes: Batista cerer de s. Polo, Bartolomeo de Jacomo de Bergamo vendidor de s. Polo e Francesco de Pellegrino de s. Polo sartor (NT, b. 777, br. 359, 12. 7. 1513); Barbara relicta Gregorio de Bossina: Testes: Camillo Rosso fu Andrea ducal servitor, Nadalin zavater e Bonardo fenestrer a s. Agnese (NT, br. 782, br. 845, 29. 6. 1555); Bona uxor Radi de Bossina: Testes: Georgius cuogo e Zuane de Francesco Toscani (NT, br. 377, br. 27, 27. 7. 1488); Margareta de Cruppa condam Gregorii: Testes: Iseppo Vinazegi fu Francesco e Sebastian de Jacomo depentor (NT, b. 876, br. 516, 24. 10. 1496).

²⁹ Barbara relicta Gregorio de Bossina: Lasso un par de linzuoli ad fia de Tomo sta à s. Agnese; Lasso una vestura de panno nigra a Francescha che mi ha governado (ASV, NT, b. 782, br. 845, 29. 6. 1555); Luci

VII. Ekonomske mogućnosti i oblici poslovanja bosanskih doseljenika

Doseljenici podrijetlom s istočnojadranske obale i unutrašnjosti, te tako i doseljenici s prostora Bosne, mogu se, s obzirom na vrstu zanimanja koja obavljaju i ekonomske mogućnosti kojima raspolažu, u najvećem broju uvrstiti u sloj sitnog i srednjeg pučanstva. Pretežito zaposelni u traženim i u našim krajevima tradicionalno razvijenim djelatnostima (pomorstvo, obrt), naši će iseljenici u navedenim privrednim djelatnostima najvećim dijelom obnašati manje cijenjene i ekonomski isplativije službe i poslove. Mornari, veslači, drvodjelci, zidari, obučari, sitni trgovci i poduzetnici s područja istočnojadranske obale predstavljat će brojčano znatan, ali ekonomskim mogućnostima ne suviše istaknut sloj venecijanskog društva. Bosanski doseljenici, čija se motivacija i period doseljavanja potpuno poklapaju s migracijskim procesima s istočne obale na zapadnojadransku obalu, također se potpuno uklapaju u model društvene strukture naših doseljenika u Veneciji. Oporuke kao jedan od najboljih pokazatelja njihovog života i djelovanja kazuju nam mnogo o njihovoj profesionalnoj djelatnosti, stečenom kapitalu te raznovrsnosti i razgranatosti poslovnih kontakata i poslovanja. Najveći dio doseljenika s prostora Bosne pripada, kako sadržaj njihovih oporuka kazuje, sitnom i srednjem društvenom sloju skromnih ekonomskih mogućnosti. Njihova je imovina najčešće sastavljena od pokretne imovine, ponajprije različitih dijelova namještaja, odjeće i obuće, posuđa, kućnih potrepština te, napose kada je riječ o obrtničkim majstorima, njihovog osobnog pribora za rad. Njihova imovina, spomenuta prilikom podjeljivanja legata članovima rodbine, prijateljima, znancima i crkvenim ustanovama, ujednačena je i tipizirana, karakteristična za gotovo cjelokupnu strukturu doseljenika s istočnojadranske obale u Veneciji, kao i za najveći broj ostalih stanovnika grada na lagunama koji pripadaju istovjetnom društvenom sloju. Imovinu jednog prosječno imućnog doseljenika ili doseljenice iz bosanskih krajeva u Veneciji najbolje možda ocrtava oporuka Rade iz Bihaća u kojoj se prilikom određivanja većeg dijela njezine skromne pokretne imovine u karitativne svrhe (za miraz prilikom udaje siromašnih djevojaka) iscrpno nabraja njezina roba (haljine, ogrtači i pregače različitog kroja, boje, veličine i namjene), posteljno rublje, prekrivači te jedini krevet kojim raspolaže.³⁰

Ako se doseljenik samostalno i bez ovisnosti o drugom poslodavcu bavio određenom djelatnošću, tada se u izvoru katkada spominju njegova sredstva i pribor za rad te se namjenjuju nekome od najbližih članova rodbine. Tako bosanski doseljenik Juraj, brodar-prijevoznik na prometnoj mlitačkoj Rivi del Carbon, koja se nalazi na dijelu najprometnijeg kanala (Canal Grande), spominje svoju barku, potpuno opremljenu i

a uxor ser Steffani de Bossina: Dimitto Mariete condam Iohannis Toscani unam vestituram verdam sarzie, unam vestam rassic nigre e un par lintaminum e unum anellum argenti e una camisa; Dimitto Petro barberio a Saraceno unam aliam camisam (NT, b. 877, br. 447 i 861, 15. 11. 1482); Paolo de Gregorio de Bossina: Item a Antonia mia massera li lasso ducati 30 dati al suo maridar (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584); Vitoria relicta condam Paolo de Gregorio della Bossina: Il restante siano dati alla Antonia mia serva per la sua mercede (NT, b. 49, br. 569, 24. 9. 1599).

³⁰ Rade de Biachia vocata Clara: Item pro maridare una paupera donzella unum meum lectum cum duobus capizalis, una cultra, tria paria lintaminum, unum vestizelum, una vestura nigra, una vestura panni paonazzi novi cum suis maicis veludi viridis, unum bocasinum album fulcitum, una vesta sarzie nigre rotonda, una vestitura pani viridis nondum fulcita, una alia vestitura rasse heretine nondum fulcita, due mee traverse, una subtile grossa, unum cortinum, una peliza, quod omnia volo dari uni pauperi mulieri maritande (ASV, NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488).

prikladnu za obavljanje prijevozničkih poslova te je u oporuci namjenjuje svojoj supruzi.³¹

Novčana potraživanja iz mletačkih banaka, zalagaonica ili drugih ureda također su katkada sadržana u oporukama naših iseljenika, pri čemu se njihovo kasnije raspolaganje redovito prepušta nekom od nasljednika oporučiteljevih dobara. Novčarsko poslovanje, inače rjeđe zabilježeno prilikom isticanja ekonomskog poslovanja naših iseljenika, bilježimo u oporuci Margarete iz Krupe koja svoju znanicu i, najvjerojatnije glavnu nasljednicu cjelokupnih njezinih dobara, Klaru, udovicu Jerolima Friscia iz grada Bassano, oporučno opunomoćuje da od mletačkog ureda "Monte novo" i "Camera imprestitorum Venetie" potražuje ukupno 50 dukata koje je Margareta prethodno pohranila u njima.³²

Navedeni primjeri iz oporuka bosanskih doseljenika govore o poslovanju, dobrima i ekonomskim mogućnostima srednje imućnog sloja te se po tome uklapaju u strukturu najvećeg dijela doseljenika s istočnog Jadrana u Veneciji tijekom proteklih stoljeća. Nasuprot tome, navest ćemo primjere prisutnosti i djelovanja dvojice bosanskih trgovaca i poduzetnika, čiji kapital, razgranatost i svestranost poslovnih veza te ekonomske mogućnosti izražene u sadržaju njihovih oporuka, potpuno odskakuju od prosječnosti navedenih slučajeva. U prvom primjeru riječ je o trgovcu Pavlu Grgurovom, porijeklom iz rudarskoga gradića Kreševa, poznate srednjovjekovne dubrovačke kolonije i važnog stjecišta trgovačkih putova u srednjoj Bosni. Pavao nije, poput većine naših iseljenika koji su se u Veneciji bavili trgovinom "na sitno", trgovac ograničen boravkom, djelovanjem i poslovnim kontaktima samo na Veneciju. Radius njegovih poduzetničkih poslova obuhvaća, pored matične mu Bosne i Kreševa, talijanske gradove Veneciju i Messinu, te, što je gotovo nezaobilazna postaja i stjecište za trgovce iz balkanskog zaleđa, grad Dubrovnik. Trgovački poduzetnici s kojima Pavao posluje, samostalno ili u udruženju (compagnia) također su porijeklom ili dometom trgovačkog djelovanja vezani uz navedene gradove istočne i zapadne jadranske obale. Pored njegovih rođaka (miei cusini) iz Dubrovnika (Marin Mihaelov) i Bosne (Šimun pok. Matije), u Pavlovoj se oporuci spominju i dubrovački trgovci i brodovlasnici Augustin de Puzza (Pucić), Damjan de Puzza i Lorenzo de Sorgi (Sorkočević) te trgovci Petar Markov i Andrija Tomašev, čije porijeklo ne izriče, a s kojima je tijekom proteklog vremena ostvarivao različite poslove u pomorskoj trgovini. Predmeti trgovačkog poslovanja Pavla i njegovih poslovnih sudrugova bili su uobičajeni proizvodi balkanskog zaleđa: kordovani (vrsta fino obrađene kože) i sukno (carisea), a unosnost ovog poslovanja najočitije se vidi iz kapitala kojim Pavao raspolaže (više od 2000 talara) i koji putem legata ostavlja svojim najbližim članovima rodbine (supruzi) te crkvenim ustanovama u Veneciji i domovini.³³ Pored znatnog, za imovne mogućnosti većine naših iseljenika natprosječ-

³¹ *Zorzi de Bossina barcarol al traghetto della Riva del Carbon della contrada de s. Pollo: Lasso a mia moier ... la mia barca fornida* (ASV, NT, b. 465, br. 13, 18. 7. 1553).

³² *Margareta de Cruppa: Dimitto Clare uxori condam Hieronimi Frisci de Bassano ducati 50 de monte novo e camera imprestitorum Venetie* (ASV, NT, b. 455, br. 171, 11. 1. 1514).

³³ *Paolo de Gregorio de Bossina mercante habitante in Venezia: Lasso a Marina mia sorella toлари 200 quali la galdi in vita sua et doppo la sua morte vadino a sue figlie femine: Item a Vitoria mia moier ducati 1500 con questo che la vivi vedoando li qualli ducati debbano esser investiti in ceccha o monti; Item a mia moier in caso che la si maridar solo ducati 200 et a sua madre Dianora ducati 50; Et prego li miei commissari*

nog kapitala, Pavao je tijekom života raspolagao i nekretninama stečenim mirazom svoje supruge Viktorije pok. Antonija Talascina. Porijeklom iz nekog od gradova na području Veneta, Viktorija je u miraz donijela zemljišne posjede na području mjesta Este (u sjeveroistočnoj Italiji, 30-ak kilometara jugozapadno od Padove) i Moselice (nedaleko od Este). Kako su navedeni posjedi stečeni mirazom supruge, Pavao nije njima raspolagao te ih u svojoj oporuci ne spominje, stoga o njima saznajemo iz Viktorijine oporuke, napisane 1599. godine, u trenutku kada je Pavao već mrtav.³⁴ Kako je osnovni poduzetnički interes Pavla Grgurovog ponajprije bio usmjeren na trgovačko poslovanje, možemo pretpostaviti da ovi posjedi, unatoč svojoj vrijednosti, nisu za njegove poduzetničke poslove i djelovanje imali veliko značenje te da je kapital koji posjeduje i kojim raspolaze u trenutku pisanja oporuke stečen isključivo vlastitim ulaganjem i poduzetništvom.

Miloš Markov iz Bosne trgovačkom se aktivnošću i poduzetništvom bavio krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća. Sadržaj njegove oporuke, napisane 1611. godine, otkriva nam vrstu i opseg poslovanja, imena i porijeklo osoba s kojima su poslovi ostvarivani te kapital i ekonomske mogućnosti tog bosanskog trgovca. Raspolazeći kapitalom od oko 450 dukata, Miloš određuje da njima nakon njegove smrti raspolaze njegov znanac Luka Mihaelov, pisar trgovačke galije, te novac utroši za podmirivanje različitih legata članovima obitelji i crkvenim ustanovama. Miloševa oporuka sadržava, potom, kao poseban dodatak osnovnom tekstu, popis svih njegovih dužnika i kreditora, s naznakom visine duga i vrste robe koju potražuje ili od čije prodajne cijene izvršitelj oporuke i njegovi nasljednici mogu tražiti nadoknadu. U ovom popisu spominju se brojni trgovci i poduzetnici iz različitih dijelova naše obale, napose iz južnodalmatinskih gradova i otoka (Šibenik, Split, Omiš, Brač), kao i iz same Bosne (Banja Luka). Većina od njih spomenuta je u svojstvu Miloševih trgovačkih sudrugova, s kojima je tijekom proteklog vremena ostvarivao različite vrste trgovačkog poslovanja. Vrsta robe koja se spominje prilikom toga kreće se od uobičajenih proizvoda, spomenutih i u oporuci kreševskog trgovca Pavla Grgurovog (kordovani, koža, sukno), do luksuzne robe (sapun). Pored potraživanja od trgovačkih sudrugova, Miloš navodi i opsežan popis osoba kojima je pozajmio određene, najčešće manje, novčane svote, te u zalog za to uzimao nakit (prstenje) ili neke odjevne predmete. Pored popisa dužnika, Miloš navodi i popis osoba koje su ga tijekom proteklih godina kreditirale odnosno kojima duguje stanovitu novčanu svotu ili robu. Riječ je o židovskom poduzetniku Santonu Samaina kojem duguje 53 lire i 10 solida te dugu prema vlasniku unajmljene kuće u Splitu. Kuću

che vogliono veder li miei conti giusti delle carisce date a tempo a Ragusa per avanti per nave de Agustin de Puzza e missier Lorenzo de Sorgi et fratelli et più persone del detto et piezza cio che si vede anco li conti con mio compagno missier Piero de Marco per avanti messi de Bossina; De più voglio che siano venduti li miei conti de Damian de Puzza de cordoani mercanti per avanti in Mesina per Andrea de Thomaso qualli cordoani siano per conto mio et de cio prego li ditti miei commissari a veder il tutto diligentemente (ASV, NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584).

³⁴ Vitoria fiola del condam Antonio Talascino et relicta condam Paolo de Gregorio della Bossina mercator: Lasso al detto Francesco Nani tutti i miei beni, raggioni et ationi posti in Este e Moselice qualli mi furono donati della condam Dianora mia madre (ASV, NT, b. 49, br. 569, 24. 9. 1599).

je unajmio zajedno s Ivanom Krstiteljem Cagninim, a u navodu se ne spominje visina afikta koji je otpadao na samog Miloša.³⁵

VIII. Vjerski život doseljenika. Odnos prema crkvenim ustanovama u Veneciji i domovini

Tijekom prošlih stoljeća crkva i religija zauzimale su nezaobilazno mjesto u svakodnevnom životu svakog pojedinca. Od najosnovnijih događaja ljudskog života kao što su krštenje, vjenčanje, primanje posljednjeg sakramenta te pokop, pa sve do uobičajenih, u svakodnevnom životu prisutnih oblika iskazivanja vjerskog opredjeljenja poput odlazanja na sv. misu, prisustvovanja crkvenim svetkovinama i okupljanja u bratovštini u kojoj je štovanje vlastitog sveca zaštitnika jedan od važnih oblika djelovanja, život svakog pojedinca bio je, ma gdje se on nalazio, usmjeren prema crkvi, religiji i poštovanju vjerskih običaja.

Oporuka kao dokument u kojem svaki pojedinac iskazuje svoju posljednju volju te se, suočen s neminovnošću skorog smrtnog časa, u skrušenoj predanosti i iskrenosti lišenoj bilo kakve prijetvornosti obraća svojim najbližima, nalazimo najviše podataka o vjerskom životu i religioznosti svakog čovjeka prošlog stoljeća. Oporuke su jedini dokument koji u svojoj iskrenosti sadržaja izjednačava sve ljude, bez obzira na njihove društvene, ekonomske, nacionalne i vjerske razlike. U oporukama stoga zatječemo, pored uobičajenih legata najbližim članovima rodbine i prijateljima, brojne odredbe vezane uz ispunjavanje posljednjeg vjerskog čina u životu svakog pojedinca, jedinog koji se događa nakon njegove smrti i za čije je ispunjenje potrebna suglasnost i dobra volja drugih. Podaci o posljednjem ispraćaju pokojnika, održavanju sv. misa zadušnica

³⁵ Mitosso de Marco de Bossina: Lasso ... il resto quello che se qua e se ritrova denaro mio ... che sono ducati 450 in circa pagando medighi e medicine e altre spese che occorevano, il resto se ze, con sento sua Signoria Magnifica consignario al signor Luca de Michael scrivano della galia de mercantia perche lo lasso procurator et commissario come mio fratello fidato di tutte le cose mie... In oltre mi ha pregato che io qui sotto descriver debbi tutti debitori di nome in nome di somma in somma li qualli sono l'infra scritti: Zuane Cietcovich con il quale io ho fatto una compagnia de miara 13 sapone il circa et miara 5,5 divisi qual robbe sono il ritratto di alcune lane che havevimo in compagnia. Item del detto Zuane in sua specialità et altre la compagnia predetta devo havere due pezze e mezza di carise. In Bagna Luca mi ha dar Illias Vlacovich tollari 50. Il magnifico Nicolò de Giacomo tollari 28,5. Item Franizza de Antonio servitor de Bregovich mi ritrovo haver lire 116 per resto de savoni. A Spalato de missier Iseppo Cavagnini lire 40 de piccoli e doi schiavine grande e una pezza di carisea verde mezana. De Catte Raschiana un tollaro. De Rafacl de Cavalieri lire 15 de piccoli e per pegno mi ritrovo un anello qual ho in una cassa. Da Piero Orsilovich lana calatri 30, qual lana ho consegnato al detto per far rassa con forme il consueto delli mercanti. Da signor Agustin Capogrosso cecchini 20 ongari li qualli gli ho prestado. Da Nicolò Lovaci tollari 10 prestadi al tempo del contego. Da Zuane Jurizich dalla Brazza de conti nostri de risi, che havemo contrado in Narente resta debitor tollari 10 et sacchi voti 12. Da Antonio Parmesanich in Almisa lire 8 de piccoli. Da Andrea Antolovich in Almisa tollari 20 e più sicure apresso per scritto quello se e havuto a bon conto. Da Francesco Benedetti in Almisa tollari 20 in circa et per pegno mi ritrovo nella mia cassa una cintura fornida di arzeno et doi anelli et la pelizza del debito. Da Marta massera del poleni (?) lire 10 de piccoli et mi ritrovo haver in cassa un anello per pegno. Da Paolo de Sebenico lire 7 per pegno una vera d'oro. Da Francesco Donaci lire 20 per pegno due vesture alla schiavona. Da Vuleta Vladizadich in paese tollari 40 qualli ho dato ordine che mio cusin li scoda et conegni a mia sorella. Da Zuane de Mattio lire 26 de piccoli. Da Luchessin spenditor lire 10 de piccoli. Da Francesca sanser lire 10 de piccoli. E fino qui sono li crediti quello che io son debitor in questa summa et a quelli persone che sono l'infra scritti: A Santon Samaina Hebreo lire 53, soldi 10. L'affitto per la casa si tien in compagnia con missier Zuane Batista Cagnini a Spalato cioe la portione che tocca a me (ASV, NT, b. 770, br. 80, 12. 12. 1611).

za spas njegove duše i u spomen na prethodne pokojnike, upućivanje pouzdanih osoba na hodočašća u različite gradove, mahom glasovita hodočasnička stjecišta te, naposljetku, određivanje dijela imovine u korist crkvenih osoba i vjerskih ustanova, sadržani su u oporukama gotovo svakog pojedinca prošlih stoljeća. Za naše su istraživanje ove oporuke zanimljiv pokazatelj vjerskog života, religioznosti i odnosa naših iseljenika prema crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u gradu u kojem djeluju. Budući da je tijekom svih prošlih stoljeća u Veneciji s naše obale najvećim dijelom pristizalo stanovništvo katoličke vjeroispovijesti, gotovo svi legati i običaji vezani uz pokop pokojnika sadržavaju podatke o katoličkim vjerskim ustanovama u Veneciji i domovini. Kada je riječ o doseljenicima s područja Bosne, možemo također na osnovi iščitavanja njihovih oporuka pouzdano zaključiti da su mahom katoličke vjere te su i crkvene ustanove spomenute u njima isključivo katoličke.

Određivanje mjesta pokopa prvi je podatak sadržan u oporuci koji se odnosi na vjerski život pojedinca. U primjerima najvećeg dijela doseljenika s istočnojadranske obale primjetno je da se mjesto posljednjeg počivališta pojedinca potpuno poklapa s mjestom njegova stanovanja te su stoga župne crkve i samostani predjela Castello redovito bili najčešće spominjani. U slučaju bosanskih doseljenika bilježimo stanovita odstupanja te tako, pored župa smještenih u predjelu Castello (s. Francesco di Paola) zatječemo i crkve i samostane smještene u drugim dijelovima Venecije, udaljene od mjesta njihovog stanovanja (u predjelu s. Marco crkva s. Steffano, u predjelu Dorsoduro samostan s. Maria del Carmelo, u predjelu Cannaregio crkva s. Giobbe).³⁶

Uz posljednji ispraćaj pokojnika vezane su i odredbe o održavanju misa zadušnica za spas njegove duše. Mise se najčešće održavaju u crkvi ili samostanu koji je određen za posljednje počivalište pokojnika, a oporučitelj pritom katkada određuje svećenika koji će, uz određeni novčani prilog, navedenu obvezu izvršiti.³⁷ Na pogrebu nerijetko sudjeluju i članovi bratovština u koje je pokojnik tijekom prošlih godina bio uključen ili, ako je riječ o ženskim osobama, pripadnice svjetovnog reda Sv. Franje (picokare), a pratnju upotpunjuju posebno određene svijetle i baklje, nošene najčešće od bratima ili bliskih pokojnikovih znanaca.³⁸ Uz pogrebne običaje vezan je i običaj upućivanja jedne ili više osoba u neko od hodočasničkih mjesta. Najčešće su to tradicionalna četiri sveta mjesta u samoj Veneciji (crkve s. Pietro di Castello, s. Laurenzio, s. Croce, s. Trinità),

³⁶ Catarina relicta Luce de Bossina nunc terzio ordinis s. Francisci: Corpus meus sepelire volo apud ecclesiam fratrum carmelitanorum (ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. 1. 1493); Helena uxor ser Luce qui est de partibus Bossine: ... corpus meum sepelire apud s. Stephanum (NT, b. 958, br. 247, 27. 10. 1506); Milosso de Marco de Bossina: Lasso prima per sepelire in la chiesa di s. Francesco di Paula ducati 20 ... (NT, b. 770, br. 80, 12. 12. 1611); Vitoria relicta condam Paolo de Gregorio de Bossina: Item voglio esser sepolta dell'ordine della Madonna ... nella giesia s. Gioppo (NT, b. 49, br. 569, 24. 9. 1599).

³⁷ Catarina de Bossina: Lasso che mi siano fatte messe s. Marie e s. Gregorio per mio confessor (ASV, NT, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467); Greguol della Bossina condam Marco: Voglio che mi siano fatte messe della Madonna e s. Gregorio (NT, b. 984, br. 108, 23. 7. 1539); Helena uxor ser Luce qui est de partibus Bossine: ... celebrantur misas s. Marie e s. Gregorii per unum bonum sacerdotem (NT, b. 958, br. 247, 27. 10. 1506).

³⁸ Catarina relicta Luce de Bossina nunc terzio ordinis s. Francisci: Item dimitto sororibus terzio ordinis s. Francisci ducati quattuor ut asociantur corpus meus ad sepulturam; Item volo vocari feci ad exercias meas scolam s. Trinitatis e s. Ursule quibus dimitto soldos 23 per quolibet (ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. 1. 1493); Catarina de Bossina: Item dopieri quattro per far me sepeliri per ducato uno (NT, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467).

koja su zbog svoje dostupnosti zastupljena učestalije od drugih.³⁹ U oporukama bosanskih doseljenika zatječemo, pored imenovanja navedenih crkava u samoj Veneciji, i upućivanje na udaljena i glasovita stjecišta hodočasnika u Rimu, Asizu i Jeruzalemu.⁴⁰

Posebno važan dio svake oporuke čine dijelovi u kojima se oporučitelj izravno obraća određenim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama te im putem legata podjeljuje dio svoje imovine. Iz ovog dijela oporuke saznajemo s kojim su vjerskim ustanovama naši iseljenici održavali veze, posjećivali ih i posebno ih se sjećali prilikom sastavljanja svoje posljednje volje. U oporukama doseljenika iz Bosne spomenuto je više crkvenih ustanova (crkve, samostani, bratovštine, hospitali), kako u Veneciji tako i u njihovoj domovini. Najčešće je riječ o crkvama koje su smještene u blizini mjesta stanovanja doseljenika (pretežno u istoj župi) ili koje su određene kao njihovo posljednje počivalište. S obzirom na smještaj unutar gradskih podjela Venecije, spominju se crkve predjela Castello (crkva s. Matino), s. Marco (crkva s. Fantin) i Cannaregio (crkva Madonna dell'Orto),⁴¹ dok su od hospitala spomenute najglasovitije mlječačke ubožnice kao što su s. Giovanni e Paolo i Spirito Santo (obje u predjelu Castello).⁴² Bratimska udruženja rjeđe su zastupljena u oporukama bosanskih iseljenika te podatke o njima nalazimo samo u oporuci Nikolette, supruge mornara Petra iz Bosne koja nevelikom novčanom svotom od svega dva dukata nadaruje bratovštinu Tijela Kristova u crkvi s. Polo (istoimeni predjel) i bratovštinu bičevalaca (scuola batutorum) čije sjedište poblizje ne navodi.⁴³ U uskoj vezi s podjeljivanjem dijela svoje imovine crkvenim ustanovama, napose hospitalima, vrijedi spomenuti i čest slučaj spominjanja i darivanja dijela (katkada i cjelokupne imovine) za najsiromašnije i najugroženije članove društva (pro pauperes Christi) odnosno za siromašne djevojke, pri čemu se tada redovito radi o mirazu prilikom njihove udaje i o pristupnici za samostan.⁴⁴

³⁹ Helena uxor ser Luce qui est de partibus Bossinae: ... mittere ad s. Trinitatem. s. Crucem, s. Laurentium et ad Castellum (ASV, NT, b. 958, br. 247, 27. 10. 1506); Lucia relicta Martini de Bossina: Volo quod Stane dentur ducato uno ut vadat ad s. Crucem pro anima mea (NT, b. 408, br. 200, 16. 2. 1516); Madalena condam Raduno de Bossina: Item commissarii mittere debeant unam personam ad s. Laurentium, Trinitatem e Crucem (NT, b. 911, br. 499, 3. 4. 1477).

⁴⁰ Paolo de Gregorio de Bossina: ... et voglio che per l'anima mia siino date le mese della Madonna e de s. Gregorio et mandato a Roma, Asisi et sotto confesion come si consueta (ASV, NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584); Catarina relicta Luce de Bossina: Item dimitto prete Jacobo de s. Martini ducati 10 ut ipso teneat ire Romam et Asisum pro anima mea (NT, b. 378, br. 12, 23. 1. 1493); Lancilago ditto Pribislavo Vuchovich: Item voio che sia mandato a s. Sepulchro un per l'anima mia al qual habbi per elemosina quello che parera alla mia dona et alli sopra detti commissari (NT, b. 826, br. 1, 21. 3. 1475).

⁴¹ Catarina de Bossina: Item alla Madonna sotto lo portego s. Maria Formosa una tonsola, un tavaioi per meter al suo altar; Lasso alla Madonna de s. Fantin ducato uno, uno fazolo verzado e una scufia d'oro; Item a Madonna de Horto ducati doi (ASV, NT, b. 377, br. 65, 25. 4. 1467); Catarina relicta Luce de Bossina: Item dimitto capitolo s. Martini ducati tre (NT, b. 378, br. 12, 23. 1. 1493).

⁴² Reguol della Bossina condam Marco: Residuum lasso al hospedal s. Zuane Polo (ASV, NT, b. 984, br. 108, 23. 7. 1539); Nicoleta uxor Petri de Bossina: Dimitto ducati doi hospedali apud ecclesiam Spiritum Sanctum; Item ducati doi hospedali s. Zuane Polo (NT, b. 777, br. 359, 12. 7. 1513).

⁴³ Nicoletta uxor Petri de Bossina marinarii: Item dimitto ducati doi scole batutorum; Item dimitto ducati doi scole Corpus Domini in ecclesia s. Paolo (ASV, NT, b. 777, br. 359, 12. 7. 1513).

⁴⁴ Rada de Biachia vocata Clara: Residuum dispensare pauperes aut in tot missas pro anima mea. Usporedi i bilješku br. 30 (ASV, NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488); Milosso de Marco de Bossina: Lasso ancora a un povero huomo che si chiama Menego doi para di braghese e calze mie tutte e una bona camisa per amor d'Iddio e ancora un ducato (NT, b. 770, br. 80, 12. 12. 1611); Madalena condam Raduno de Bossina:

Crkvene osobe (redovnici, svećenici, laici-trećoreci) također su činili važan i nezaobilazan krug osoba s kojima se odvijao svakodnevni život svakog pojedinca prošlih stoljeća. Crkvene osobe, napose one koje su mjestom obnašanja svoje službe vezane uz crkve i samostane u blizini kojih doseljenik obitava, osobe su velikog povjerenja, a karakter njihove službe i intelektualna naobrazba kojom su se odvajali od najvećeg dijela tamošnjeg puka, davala je karakteru njihovih poznanstva i odnosa sa svakim stanovnikom poseban značaj. Mnogi svećenici ili redovnici u Veneciji tijekom prošlih stoljeća ujedno su obnašali službu gradskih bilježnika, djelujući isključivo na području svoje župe. Stoga su u oporukama većine stanovnika Venecije, te tako i naših iseljenika, duhovne osobe u Veneciji često prisutne i u svojstvu svjedoka prilikom sastavljanja oporučiteljeve posljednje želje, ali i kao osobe dostojne oporučiteljeva punog povjerenja, i kao izvršitelji svih oporučiteljevih odredbi.⁴⁵ Naposljetku, prilikom podjeljivanja imovine, oporučitelji se nerijetko prisjećaju svećenika i redovnika s kojima su tijekom proteklih godina održavali češće kontakte (ponajprije ispovjednici) te ih obdaruju dijelom svoje imovine (najčešće manja novčana svota), moleći ih zauzvrat da za njihovu dušu izmole pokoju molitvu ili održe misu zadušnicu.⁴⁶

Povezanost naših doseljenika u Veneciji s tamošnjom slavenskom bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola dei ss. Giorgio e Trifone, Scuola degli Schiavoni, Scuola Dalmata*) posebno je značajan vid prilikom razmatranja njihovog vjerskog života i odnosa prema tamošnjim crkvenim ustanovama. Osnovana 1451. godine kao mjesto okupljanja doseljenika podrijetlom s mletačkog dominija na istočnom Jadranu, bratovština je tijekom prošlih stoljeća okupljala ponajprije doseljenike iz dalmatinskih gradova (napose bokokotorskog područja, Zadra, Šibenika, Splita te srednjodalmatinskih otoka), ali je bila otvorena i za sudjelovanje doseljenika iz drugih, nemletačkih dijelova naše obale i unutrašnjosti. U knjigama bratovštine koje se i danas nalaze u njezinu sjedištu (*Libri del Capitolo Grande, Libri conti e spese, Mariogola, Catastico* itd.) nalazimo brojne vrijedne podatke o članovima bratovštine kroz stoljeća, unutrašnjoj strukturi te osnovnim oblicima njezine djelatnosti. Kada je riječ o doseljenicima iz bosanskih područja, primjetna je njihova slaba zastupljenost u bratovštini. Jedini poda-

Residuum omnium honorum dimitto e alia vero meta volo distribui pauperibus Christi pro anima mea (NT, b. 911, br. 499, 3. 4. 1477); Nicoleta uxor Petri de Bossina: Item per orfane de s. Maria Maioris una camisa e una mea peliza (NT, b. 777, br. 359, 12. 7. 1513).

⁴⁵ Lucia relicta Martini de Bosina: ... commissarios ... et prete Dominicus prete s. Canciani (ASV, NT, b. 408, br. 200, 16. 2. 1516); Antonio condam Radi de Cruppa: commissarios ... et prete Thadeum ecclesie s. Maria Zobenigho (NT, b. 270, br. 60, 29. 8. 1519); Rada de Biachia: commissarios Gasparum Dardi plebanum s. Paterniani ... (NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488); Subdakon crkve s. Moisé Saba, te svećenici crkve s. Maria Zobenigo Gregorio i s. Moisé Bedit svjedoci su prilikom sastavljanja oporuke Rade pok. Rade iz Bosne (NT, b. 911, br. 597, 29. 3. 1485); Svećenik Novalis, kapelan crkve s. Iohannis i svećenik Bartolomej zvan Cisterius, kapelan crkve s. Zaccaria svjedoci su Luki pok. Rade iz Bosne (NT, b. 126, br. 510, 27. 7. 1518); Dakon Sanctus de Pone i beneficijator Jakov, obojica iz crkve s. Paternian, svjedoci su Radi iz Bihaća (NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488).

⁴⁶ Rada de Biachia: Dimitto plebano Gasparo Dardi pro missis s. Gregorii e s. Marie ducatos tres (ASV, NT, b. 1184, br. 527, 22. 4. 1488); Antonio condam Radi de Cruppa: Celebrari volo missas b. Marie Vergine e s. Gregorii per presbiterum Aloysium Sarzinum ecclesie s. Maria Zobenigo e plebanum Matei Scolari (NT, b. 270, br. 60, 29. 8. 1519); Margareta de Cruppa condam Gregori: Lasso ducati 10 prete Francesco d'Armenulis ut orant Deum pro anima mea (NT, b. 876, br. 516, 24. 10. 1496); Perina moier de Jacomo de Cruppa: Lasso a prete Ruzier Cataldo piovan de s. Maria Zobenigo ducti sei (NT, b. 337, br. 172, 30. 7. 1435).

tak o sudjelovanju i obnašanju nekih od istaknutijih dužnosti u upravnom vijeću bratovštine zatječemo stoga samo uz ime bosanskog doseljenika Luke Mihovilovog iz 1637. i 1639. godine. Luka se 1637. godine spominje kao jedan od članova Velikog vijeća (Capitolo grande) bratovštine, dok je dvije godine kasnije obnašao dužnost jednog od članova upravnog odbora bratovštine pod nazivom "XII di nazion".⁴⁷

Odlazeći u Veneciju, zasnivajući ondje obitelj, zapošljavajući se i najčešće ostajući do kraja svog života, naši doseljenici nisu zaboravljali kraj iz kojega su potekli te su se u svojim oporukama prisjećali članova rodbine, prijatelja, znanaca i napose često crkvenih ustanova u gradovima u kojima su živjeli i s kojima su bili povezani tijekom svog života u domovini. Kada je riječ o bosanskim iseljenicima, primjer spominjanja i obdarivanja crkvenih ustanova u Bosni bilježimo u oporuci krševskog trgovca Pavla Grgurovog. Riječ je o darivanju franjevačkih samostana na području Bosne u vrijeme kada su se ova područja nalazila pod turskom upravom. Budući da su franjevački samostani u Bosni svoje djelovanje nastavili i nakon propasti Bosanskog Kraljevstva te tijekom cjelokupnog razdoblja turske uprave predstavljali najčvršći i najbolje organiziran oslonac katoličkom puku, njihovo je značenje u narodu bilo golemo, pa je spominjanje i darivanje upravo ovih crkvenih ustanova u Bosni najbolji izraz njihove prožetosti sa svakim stanovnikom ovog prostora, bez obzira na to da li je svoj život u cijelosti proveo na rodnom tlu ili je, poput naših iseljenika, dio života i djelovanja vezao uz neku drugu sredinu. Podaci koje saznajemo iz ovog dijela Pavlove oporuke pritom su vrijedan prilog poznavanju kako vjerskog života i djelovanja tako i kulturno-umjetničke baštine franjevačkih samostana u Bosni u vrijeme turske uprave. Prvi franjevački samostan koji Pavao Grgurov spominje i dariva jest samostan Sv. Marije, smješten u Olovu, mjestu koje je tijekom srednjeg vijeka bilo jedno od najznačajnijih središta rudarske djelatnosti.⁴⁸ Franjevačkom samostanu Sv. Marije u Olovu Pavao namjenjuje jedno crkveno ruho, izradu kojeg nakon svoje smrti povjerava izvršiteljima oporuke. Za izradu ruha izvršitelji mogu potrošiti novčanu svotu do dvadeset dukata.

⁴⁷ Archivo di Scuola Dalmata dei ss. Giorgio e Trifone, Libri del Capitolo grande, anno 1637, 1639.

⁴⁸ Grad Olovo promijenio je tijekom srednjeg vijeka više gospodara (kralj Tvrtko, vlastela Radenovići, Sandalj Hranić, Pavlovići) koji su kod carina izdanih u zakup Dubrovčanima ubirali i nemale prihode. Nakon pada Bosne pod tursku vlast Dubrovčani su i dalje ostali zakupnici carina, ali njihov vlasnik više nije bila bosanska vlastela, već turska lokalna uprava. Franjevački samostan s crkvom Sv. Marije u Olovu sagrađen je u XIV. stoljeću, a u vrijeme turskih osvajanja Bosne i rušenja mnogih franjevačkih samostana, ostao je pošteđen razaranja. Samostan je bio poznat po štovanju svete Gospine slike - Olovske Gospe (Madonna del Plombo), kojoj su, kako onodobni izvori govore, osim katolika hodočastili i iskazivali štovanje i vjernici drugih vjeroispovijesti, pa čak i muslimani. Usporedi: R. Barišić, Olovsko hodočašće u staro i najnovije vrijeme, Vrhbosna, god. I, Sarajevo 1887, br. 18, 293 – 294; M. S. Filipović, Varošica Olovo s okolinom, Franjevački vjesnik, god. XLI, Beograd 1934, br. 7 – 8, 231 – 247, br. 9, 270 – 281, br. 10, 301 – 312; J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, sv. I, Sarajevo 1912, 128, 135 – 137, 252 – 254; bosanski franjevci, sv. I, Sarajevo 1912, 128, 135 – 137, 252 – 254; D. Kovačević-Kojić, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Djela ANU BiH, knj. XVIII, Sarajevo 1961, 26, 54 – 58, 81, 85, 115 – 121, 133, 141, 144 – 145, 154 – 155, 159 – 160, 171 – 172; M. Ve go, naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo 1976, 84; M. Žugaj, Samostani franjevaca konventualaca u Bosanskoj vikariji, Croatica christiana periodica, god. XIV, br. 25, Zagreb 1990, 24.

Opsegom i zanimljivošću sadržaja posebno je zanimljiv dio oporuke o obdarivanju franjevačkog samostana Sv. Katarine u Kreševu.⁴⁹ Za različite potrebe i troškove samostana Pavao ostavlja znatnu novčanu svotu od 100 talira. Pored toga, Pavao želi da se u istoj crkvi načini oltar s oltarnom slikom posvećenom Blaženoj Djevici Mariji, za izradu kojeg izvršitelji oporuke mogu potrošiti do 80 dukata.⁵⁰ U crkvi i riznici samostana Sv. Katarine nalazi se danas više slikarskih djela nastalih približno u isto vrijeme kada je napisana i oporuka Pavla Grgurovog. Slika za koju najviše možemo pretpostaviti da je rađena po narudžbi Pavlovih izvršitelja oporuke jest djelo *Uzašašće Marijino*, koja se nalazi iznad zapadnog ulaza u crkvu, s unutrašnje strane zida. Slika je rad nepoznatog mletačkog majstora kasne renesanse (druga polovica ili kraj XVI. stoljeća), a po svojoj zamisli izuzetno podsjeća na glasovitu Tizianovu *Assuntu* na glavnom oltaru crkve s. Maria dei Frari u Veneciji te, manjim dijelom, na drugo veliko Tizianovo djelo *Čudo Sv. Marka* (danas u Galeriji Akademije u Veneciji). Kreševska *Assunta* osrednja je, doduše, kopija Tizianova remek-djela, ali je, unatoč tome, vrijedno slikarsko djelo koje sadržava i vlastite posebnosti.⁵¹

IX. Bosanski književnici i umjetnici u Veneciji i njihova djela

Tijekom prošlih stoljeća Venecija je, kao jedno od kulturnih središta jadranskog prostora te glavni grad za područje najvećeg dijela istočnojadranske obale, bila mjesto gdje bilježimo prisutnost i djelovanje niza istaknutih ličnosti hrvatske povijesti s područja književnosti, znanosti i umjetnosti. Neke od njih ovdje su prisutne samo privremeno, boraveći ponajviše radi objavljivanja svojih djela, dok su neki niz godina ili cjelokupan radni vijek (napose umjetnici) vezali uz djelovanje u gradu na lagunama. Kada je riječ o važnijim ličnostima s bosanskih prostora, primjetno je da je, u najvećem broju primjera, riječ o duhovnim osobama, mahom franjevačkim redovnicima, koji su, poput većine naših intelektualaca prošlih stoljeća naobrazbu stjecali na studiju u nekom od talijanskih visokih učilišta, od kojih je Padova, sveučilište za cjelokupan prostor

⁴⁹ Kreševo je tijekom srednjeg vijeka bilo središte značajne dubrovačke kolonije. Ovdje se nalazila i carinarnica za naplatu carina koju su držali Dubrovčani, koji su iz kreševskih i okolnih rudnika izvozili željezo, srebro, živu i barit. Nakon pada Bosne pod tursku vlast Dubrovčani su od turskih vlasti uzimali u zakup kreševsku carinu, te, iako u manjoj mjeri, nastavili sa iskorištavanjem srebrne i zlatne rude. Samostan i crkva Sv. Katarine sagrađeni su krajem XIV. stoljeća. Godine 1524. Turci su zapalili samostan i crkvu, ali su obje građevine već do kraja stoljeća obnovljene. Usporedi: I. Strukić, Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana, Sarajevo 1899, 37 – 41; J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, sv. I, 125, 128; sv. II, Sarajevo 1915, 599; S. Tih ić, Starije slike i predmeti umjetničkog zanata u Kreševskom samostanu, Naše starine, sv. III, Sarajevo 1956, 195 – 216; Kajmaković, Zidno slikarstvo, 42, 72, 91, 93, 126, 131, 137; Franjevci u Bosni i Hercegovini na raskršću kultura i civilizacija, 49, 75, 84, 120, 126, 139, 144, 150, 154, 156, 158, 167.

⁵⁰ Paolo de Gregorio de Bossina mercante: Item alli padri de s. Francesco in Cressevo in Bossina per compenensi qualche intrade per uso del suo monasterio tolari 100 per una volta tanto et de più voglio de predetti miei commissarii sii speso in fra uno altar della Madonna in ditta chiesa fino ducati 80 de lire 6,4 per ducato; Item voglio che sii fatto uno panno da paramenti nelli qualli sii speso fino ducati 20 et donati alla Madonna della chiesa de Olovo in Bossina (ASV, NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1548).

⁵¹ O mogućem porijeklu kreševske Assunte opširnije smo pisali u radu "Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama na istočnojadranskoj obali" (rukopis u tisku u "Croatica christiana periodica", god. XVII, br. 31).

mletačkog dominija, zasigurno imala posebno istaknutu ulogu. Primjerom ćemo spomenuti samo nekoliko bosanskih književnika i teologa koji su tijekom XV. i XVI. stoljeća na različite načine prisutni i povezani s Venecijom, pri čemu je najčešći razlog njihova boravka u Veneciji potreba i mogućnost objavljivanja njihovih djela.

Jedan od najznačajnijih bosanskih književnika prošlih stoljeća zasigurno je franjevac Matija Divković (Jelaške, 1563 - Olovo, 1631) - prvi pisac s ovih područja koji je svoja djela počeo objavljivati na narodnom jeziku. Kao franjevački redovnik, Divković je studij teologije također izučavao na talijanskim sveučilištima, da bi u Veneciji u periodu od 1611. do 1616. godine objavio niz knjiga tiskanih bosanskom ćirilicom za koju je sam dao izliti slova.⁵²

Početak XVII. stoljeća u Veneciji je prisutan franjevački redovnik Ivan Bandulavić (Skoplje, danas Donji Vakuf, druga polovica XVI. stoljeća - ?, prva polovica XVII. stoljeća). Iako je najveći dio života proveo u Bologni, Bandulavić je u Veneciju dolazio radi objavljivanja svog djela *Pisctole i Evangelya priko suega Godiscta novo iistomacena po razlogv Missala Dvora rimskog...*, koje je kod različitih tiskara u Veneciji objavljeno u više izdanja u periodu od 1613. do 1739. godine.⁵³

Treći bosanski franjevac čiju ćemo povezanost s Venecijom spomenuti jest vjerski pisac Ivan Ančić (Lipa kod Duvna, 1624 - Italija, 1685). Ančić se, poput većine svojih redovničkih sudrugova, školovao na talijanskim sveučilištima, gdje je postigao doktorat teologije te neko vrijeme i djelovao kao profesor. Godine 1662. Ančić se uputio u Rim da prikupi i objavi oprostite i povlastice kojima se mogu služiti bosanski franjevci. Objavio ih je u Veneciji 1662. godine pod naslovom *Thesavrus perpetve indvlgentiarum seraphici ordinis sancti patris nostri Francisci* (drugo izdanje 1702. godine također je objavljeno u Veneciji).⁵⁴

U uskoj vezi s djelovanjem bosanskih vjerskih pisaca u Veneciji i objavljivanjem njihovih djela potrebno je spomenuti i povezanost s mletačkom obitelji tiskara i knjižara Ginami kod kojih je tijekom XVII. stoljeća svoja djela na hrvatskom jeziku objavio i niz drugih istaknutih književnika s hrvatskih prostora (Juraj Baraković, Marin Držić, Ivan Gundulić, Petar Hektorović, Ivan Ivanišević, Bartol Kašić, Aleksandar Komulović, Marko Marulić, Mauro Orbini, Dinko Ranjina, Rajmondo Zamanja, Dominik Zlatarić i drugi). Tiskaru je vodio Marko Ginami, a naslijedio ju je od Ivana Zagurevića, kotorskog vlastelina koji je živio i djelovao u Veneciji i vodio tiskarsku djelatnost do 1628. godine. Marko Ginami poznao je glagoljicu i ćirilicu te je na ovim pismima i objavio

⁵² Divkovićeva djela objavljena u Veneciji: *Nauk karstianski za narod slovinski* (1611); *Sto čudesa aliti znamenja blažene i slavne Bogorodice, divice Marie* (1611); *Nauk karstianski s mnoziemi stvari duhovniemi* (1616); *Razlike besiede Divkovića za narod slovinski svarhu evandelia nedjeljnih priko svega godišta* (1616, 1704). Usporedi: I. Ku ku lje vić, *Bibliografija hrvatska*, sv. I (Tiskane knjige), Zagreb 1860, 33; J. Jelenić, *Bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, sv. I, Zagreb 1925, 83 – 87; *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, Sarajevo 1982; L. Čoralić, *Duhovne osobe sa hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća*, *Croatia christiana periodica*, god. XVI, br. 30, Zagreb 1992, 69.

⁵³ D. Prohaska, *Budimski lekcionari XVIII vijeka prema bosanskodalmatinskomu od I. Bandulavića*, *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin 1908, 556 – 575; K. Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969, 161; Čoralić, nav. dj., 69.

⁵⁴ M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, Zagreb 1881, 185; Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, 224 – 225; isti, *Bibliografija franjevaca Bosne srebreničke*, sv. I, 1 – 5; Georgijević, *Hrvatska književnost ...*, 149, 151, 162 – 165, 294.

niz djela hrvatskih autora. Svog sina Bartola poslao je 30-ih godina XVII. stoljeća u franjevački samostan u Fojnicu da tamo izuči pismo "et comporne in quell'idioma e caratteri per conservazione et ampliamento della fede cattolica in quella parti".⁵⁵ U tiskari ovih mletačkih knjižara, za koje čak neki od naših povjesničara književnosti (V. Horvat) pretpostavljaju da su hrvatskog podrijetla, objavio je svoje djelo *Pištola i Evanđelja* i bosanski franjevac Ivan Bandulavić 1640. godine (kod Marka Ginamija).⁵⁶

Kulturno-umjetnička komunikacija, razmjena umjetničkih stilova, ideja i utjecaja, kao i kretanja samih umjetničkih stvaralaca s obiju jadranskih obala, pojava su koja je prisutna tijekom svih prošlih stoljeća. Područje Bosne bilo je pritom, tijekom svog srednjovjekovnog razdoblja, ali i nakon pada pod tursku vlast, izloženo utjecajima umjetničkih tokova sa zapada, napose iz dalmatinskih gradova i s područja Dubrovačke Republike. Iz tih su gradova dolazile umjetničke tvorevine, a dalmatinski i dubrovački umjetnici svojim su djelovanjem i utjecajima obogaćivali kulturnu baštinu bosanskog prostora tijekom svih prošlih stoljeća. Iz Bosne su u dalmatinske gradove i Dubrovnik odlazili mladi i daroviti bosanski umjetnici, izučavajući ili usavršavajući umjetničke vještine u radionicama iskusnih i već proslavljenih majstora. Iako u izvorima i literaturi nemamo podatke o odlaznima bosanskih umjetnika i njihovom djelovanju u Veneciji, možemo pretpostaviti da su, kao i brojni umjetnici s obalnog pojasa istočnojadranske obale, i oni tijekom prošlih stoljeća odlazili i svoje umjetničko djelovanje nastavljali u Veneciji, gdje su ih mletački dokumenti najvjerojatnije bilježili po gradu iz kojeg su neposredno pristigli u Veneciju, te valja vjerovati da je poneki od dalmatinskih majstora, zabilježen tijekom prošlih stoljeća u Veneciji, porijeklom s bosanskih prostora.

Kao jedini primjer u izvorima zabilježene prisutnosti i djelovanja bosanskih umjetnika u Veneciji, spomenut ćemo slikarskog majstora Stjepana Dragojlovića. Rodom iz okolice prijestolnoga grada bosanskih srednjovjekovnih vladara - Kraljeve Sutjeske, Stjepan je krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća živio u Veneciji, gdje je izučio slikarsko umijeće i načinio nekoliko slika. Svoja je djela poklonio franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci, gdje se danas nalaze. Riječ je o tri slike (*Raspeće Kristovo, Bezgrešno začće, Žalosna Gospa*), nastalim u razdoblju od 1592. do 1621. godine. Kako je na navedenim slikama prikazan i lik samog slikara, koji je ujedno i donator franjevačkim samostanima, suvremeni povjesničari umjetnosti (Z. Kajmaković) smatraju da je Dragojlović samo darovatelj, a ne i slikar navedenih djela.⁵⁷ Ipak, natpis bosančicom na slikama *Raspeća Kristova* (Na 2. lula u Venecija na 1597, ja Stjepan Dr(ago)ilović učini ovo (na slav)u Božju na sret(an da)n godišta 28) i *Bezgrešnog začća* (n(a) 1621 na 10 a(g)osta (ia Stie)pan Dragoilović učini ovi oltar na slavu (i počtene blaženog zač)ctia na novoj kapeli... baštinu u Borovicu)⁵⁸ upućuje na to da je

⁵⁵ Opširnije o djelovanju tiskare obitelji Ginami i njihovoj povezanosti s našim književnicima te Bartolovu odlasku u Bosnu, usporedi: J. Radonić, Štamparije i škole rimske kurije u Italiji, Pos. izdanja SANU, knj. 149, Beograd 1949, 45, 57 – 62.

⁵⁶ Kukuljević, Bibliografija, 18. O djelovanju M. Ginamija korisne mi je podatke ustupio dr. Vladimir Horvat, na čemu mu ovom prilikom ljubazno zahvaljujem.

⁵⁷ Opširnije o Stjepanu Dragojloviću usporedi: Jelenić, Kultura bosanskih franjevaca, 138; Đ. Mazalić, Nekoliko primjeraka slikarske umjetnosti, sv. III, 101 – 108; Kajmaković, Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini, 91 – 92; Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija, 209; M. Karamatić - A. Nikić, Ori dei conventi francescani della Bosnia ed Erzegovina, Zagreb 1990, 41, 44.

⁵⁸ Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija, 209.

sam Stjepan Dragojlović autor navedenih slika, koje je, nakon svog povratka iz Venecije, poklonio samostanu u Kraljevoj Sutjesci i Borovici (kraj Sutjeske).

X. Venecijanska grana vlasteoske obitelji Kosača

Posebnu cjelinu unutar razmatranja iseljavanja, prisutnosti i djelovanja doseljenika s bosanskih područja u Veneciji predstavlja prisutnost ogranka jedne od najmoćnijih vlasteoskih obitelji u Bosanskom Kraljevstvu tijekom srednjovjekovnog razdoblja - obitelji Kosača. Iscrpne podatke o venecijanskim Kosačama iznio je u već spomenutoj monografiji povijesti obitelji Kosača V. Atanasovski. Podaci koje Atanasovski iznosi rezultat su iscrpna proučavanja raznovrsne arhivske građe iz mletačkih i dalmatinskih arhiva, kao i brojne literature, te ćemo samo ukratko upozoriti na najčešće spominjane članove obitelji Kosača u Veneciji i Atanasovskog upotpuniti vlastitim podacima koji nisu izneseni u djelu.

Seoba obitelji Kosača u Veneciju uzrokovana je padom Hercegovine pod Turke 1482. godine i udajom Margarete, udovice Vlatka Kosače za mletačkog kapetana Marka Loredana 1489. godine te njezinim odlaskom u Veneciju. Granu Kosača u Veneciji nastavlja Ivan Kosača, sin Margarete i Vlatka Kosače, te zasigurno najčešće spominjani i životnim putem najosobujniji članovi obitelji Kosača u Veneciji. Član mletačkog Velikog vijeća (od 1505. godine), Ivan je obnašao vojnu službu kao zapovjednik mletačkih postrojbi na području Veneta. Nagle naravi, sklon društvenom životu i zabavama, Ivan se spominje kao organizator i sudionik niza kazališnih predstava i svetkovina, ali, zbog svoje silovitosti, i kao sudionik u više izgređa zbog čega je i kažnjavan. Ivan se oženio Hipolitom Neophitom de Luschia pok. Ivana iz Vicenze⁵⁹ s kojom je imao sinove Vlatka, Stjepana, Ferantea i kćeri Fiorenzu, Sanu,⁶⁰ Elizabetu i Virginiju.⁶¹ Ivanov sin Vlatko (1518 – 1591) često se sredinom XVI. stoljeća spominje u Dubrovniku, odakle nastoji ishoditi novčanu pomoć za svoju obitelj. Oženio se Tadcem, kćeri brešanskog vlastelina Tadeja Belazija⁶² s kojom je imao osam sinova od kojih su nam poznata imena

⁵⁹ Oporuka Neophite Kosača napisana je 1. 7. 1562. godine. Za izvršitelja oporuke i nasljednika svih svojih dobara imenuje sina Vlatka. Nakon Vlatkove smrti sva dobra pripadaju njegovim sinovima i sinovinu njezinog, tada već pokojnog sina Feranda. Spominje i kćer Virginiju, koja je također već pokojna i njezine legatice koje želi da se ispune (ASV, NT, b. 783, br. 998).

⁶⁰ Sana Kosača napisala je svoju oporuku 21. 11. 1558. godine. U prvom braku Sana je bila supruga mletačkog plemića Paola Alvisea Boldua, dok je u trenutku pisanja oporuke supruga Mateja iz Augubia. Za izvršitelja svoje oporuke imenuje supruga Mateja i sina Alvisea kojeg imenuje nasljednikom svih svojih dobara. Ako glavni nasljednik bude bez zakonitih potomaka, sve ostavlja svojoj majci Neophiti Kosača, a nakon majčine smrti polovinu dobara namjenjuje svojoj braći Vlatku i Ferandu Kosača, a drugu polovinu svojim sestrama Virginiji, Elisabeti i Fiorenzi. U oporuci Sana spominje i svog polubrata Matiju za kojega, budući da je bio nezakonit sin njezina oca Ivana, ne nalazimo u izvorima nikakvih drugih podataka (ASV, NT, b. 81, br. 927).

⁶¹ Virginia je bila udana u kraljevsku obitelj Lusignan (uxor Iohannis condam Regis Cipri ad presens existens Venetie in domo Neophite matris mee de confinio s. Marie Iobaico). U svojoj oporuci, napisanoj 20. 3. 1547. za izvršitelja oporuke imenuje svoju majku Neophitu. Spominje svoju sestru Fiorenzu, kojoj ostavlja znatnu novčanu svotu od 200 dukata. Nasljednik cjelokupnih dobara je njezin sin Žarko (ASV, NT, b. 659, br. 803).

⁶² Tadea condam Thadeo Belloso gentiluomo Bresciano e uxor Vlatice Cossazza del confin s. Gregorio de Venezia napisala je svoju oporuku 8. 6. 1552. godine. Za izvršitelja svoje oporuke Tadea imenuje svog supruga Vlatka i majku Mafeju. Svoj miraz Tadea ostavlja suprugu, a nakon njegove smrti pripada Vlatkovu rođaku Fernandu Kosači (ASV, NT, b. 659, br. 788).

Stjepana, Alfonsa, Merkurija i Horacija. Drugi Ivanov sin, Vlatkov brat Ferante Kosača (1535–prije 1565), oženio se mletačkom građankom Faustinom s kojom je imao samo sina Ferantea (1556 – 1599).⁶³ Vlatkov sin Ivan (1552 – 1598)⁶⁴ također se, kao i njegov djed, spominje u jednoj incidentnoj situaciji 1577. godine, kada se, kako bi izbjegao potjeru, sklonio u neku crkvu računajući da će ga zaštititi imunitet koji pruža svetost crkvenog prostora. Uhićen unatoč tome, oslobođen je, kako kažu suvremenici, na intervenciju samog pape.

Preostali članovi obitelji Kosača rjeđe se spominju u izvorima. Posljednji muški izdanak obitelji Kosača je Vlatko (Atanasovski ga navodi kao Vlatka IV. Kosaču). Oženio se mletačkom građankom Ozanom Zordano,⁶⁵ kćeri mletačkog bilježnika Petra, s kojom je imao kćer Elisabetu. Posljednji spomen o Vlatku zabilježen je u oporuci kćeri Elisabete 1642. godine,⁶⁶ što je ujedno i posljednji spomen o obitelji Kosača u Veneciji.⁶⁷

Naposljetku, potrebno je, kada je riječ o obitelji Kosača, upozoriti na jedno, u srpskoj historiografiji prisutno gledište, po kojem se ova obitelj, njezina prošlost i povijesna uloga redovito ubraja u srpsku nacionalnu povijest, a svi njezini članovi smatraju pravoslavnima. Dokumenti koje smo imali prilike vidjeti svojim nam sadržajem dokazuju suprotno. Oporučni legati pripadnika plemićke obitelji Kosača u Veneciji prepuni su ostavština katoličkim crkvenim ustanovama u Veneciji i drugim talijanskim gradovima (npr. Padova) čija samostanska ili crkvena groblja najčešće odabiru za svoje

⁶³ Feranteov sin Alfons Kosača (1556 – 1623) imao je kćer Izabelu koja se spominje kao supruga Francesca Boldua te, nakon njegove smrti, Marka Antonija Balbia. U oporuci od 31. 11. 1652. godine Izabela spominje svoju kćer Helenu (iz prvog braka) te želi da se ona uda za Ivana Alberta Balbia, sina njezina drugog supruga Marka Antonija (ASV, NT, b. 317, br. 17).

⁶⁴ Oporuka Ivana Kosača napisana je 26. 5. 1598. godine, a objavljena 31. 3. 1609. godine, što znači da je umro u periodu između ovih dviju godina. U svojoj oporuci Ivan određuje da se sva njegova imovina proda i dobit podijeli na dva dijela. Prvi dio namjenjuje sinu Vlatku, dok drugi dio prepušta svojoj nezakonitoj djeci, Matiji i Anzeloti, koje je imao s Helenom, kćeri Jakova Maranzona (ASV, NT, b. 67, br. 173).

⁶⁵ Oporuka Ozane Kosača napisana je 14. 1. 1611. godine. Svu svoju imovinu Ozana ostavlja svojoj kćeri Isabeti, ali ako ona umre prije napunjenih 18 godina, sva imovina pripada njezinu suprugu Vlatku (ASV, IN, b. 288, br. 461).

⁶⁶ U svojoj oporuci od 1. 4. 1642. godine Isabeta Cossazza consorte dell'Anzolo Zorzi de contrada s. Marcuola spominje svoju kćer Marietu. Navodeći mjesto svojeg pokopa Isabeta određuje da to bude groblje crkve s. Maria dei Miracoli, gdje je pokopana i njezina majka Osana Giordano. Za glavnog nasljednika svojih dobara imenuje supruga Anzola s time da nakon njegove smrti sve pripadne njihovom sinu Marku Antoniju (ASV, NT, b. 177, br. 398).

⁶⁷ Istraživanjem fonda Notarile testamenti u Državnom arhivu u Veneciji naišli smo na još nekoliko osoba s prezimenom Kosača, a koje Atanasovski ne spominje u svojoj monografiji. U prvom slučaju riječ je o oporuci Anzole Ovioni, udovice slikarskog majstora (pittore) Nikole Kosače. Oporuka je napisana 10. 5. 1648. godine, a ne sadržava nikakve podatke na osnovi kojih se može zaključiti da je Nikola odvjetač plemićke obitelji Kosača (ASV, NT, b. 969, br. 19). U drugom primjeru radi se o oporuci Marte Kosača, udovice mletačkog stanovnika, kuhara (cuogo) Menega de Gobbi (ASV, NT, b. 94, br. 57, 27. 11. 1660). Kako ni iz ove oporuke ne saznajemo ništa preciznije o povezanosti oporučiteljice s obitelji Kosača, te kako je malo vjerojatno da se pripadnik jedne ugledne plemićke obitelji bavio slikarskom vještinom (koja je najčešće rezervirana za neplemićki društveni sloj), a još manje moguće da se kći jednog od potomaka obitelji Kosača udala za običnoga gradskog pučanina – kuhara, možemo pretpostaviti da Nikola i Marta Kosača nemaju nikakve izravne veze sa zakonitom linijom obitelji Kosača u Veneciji.

posljednje počivalište.⁶⁸ Tijekom svog života u Veneciji nijednom u izvorima nismo naišli ni na jedan spomen njihovih veza s pravoslavnom crkvom i svećenstvom koje je djelovalo u Veneciji i kojem su se redovito obraćali doseljenici pravoslavne vjere s balkanskih prostora. Oporuke članova venecijanske grane Kosača su po bogatstvu izvora koji govore o njihovoj religioznosti, vjerskom životu i povezanosti s crkvenim osobama i ustanovama u Italiji najistinitije svjedočanstvo njihove etničke i vjerske pripadnosti, kao i potpune prožetosti i pripadnosti civilizaciji mediteranskog i zapadno-europskog kulturnog ozračja.

*XI. Diplomatske veze Bosne i Venecije: bosanski poslanici u Veneciji.
Životni put "poštenog viteza" Pribislava Vukotića*

Poseban vid povezanosti i odnosa između Bosne i Venecije tijekom razdoblja srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva predstavljale su njihove diplomatske veze ostvarivane razmjennom pismenih poruka i poslanstava. Intenzivniji razvoj diplomatske aktivnosti Bosne bilježimo u razdoblju vladara Stjepana II. i Tvrtka I. Kotromanića, kada se, zbog političkog osamostaljivanja bosanske države (koje je rezultiralo i proglašenjem Bosne za kraljevinu) te mnogo razvijenije gospodarske djelatnosti izražene napose proširivanjem trgovačkih veza s bližim i daljim zemljama, nužno nametala potreba intenziviranja diplomatskih odnosa s nizom susjednih zemalja. Tako već 1343. godine bilježimo prvi podatak o samostalnoj diplomatskoj inicijativi Bosne. Riječ je o poslanstvu Stjepana Kotromanića Veneciji, ali ime poslanika koji je pred mletačkim vijećem izložio mogućnost stvaranja saveza Bosne s dalmatinskim gradovima, nije zabilježeno u izvoru.⁶⁹ Tijekom razdoblja od XIV. stoljeća do propasti Bosanskog Kraljevstva bilježimo niz poslanstava koja su iz Bosne upućivana u Veneciju. Predmeti njihova izlaganja mletačkoj vlasti najčešće su bili odnosi između Bosne i Venecije, odnos prema susjednim zemljama koje su, jednako tako kao i Venecija utjecale na tijek političkih događanja na ovim prostorima, unutrašnje razmirice i nejedinstvo u Bosanskoom Kraljevstvu, gospodarske, napose trgovačke veze te različiti drugi problemi vezani uz političko-vojnu situaciju u zaleđu mletačkih posjeda na istočnom Jadranu. S obzirom na karakter poslanstava, tijekom čitavog vremena prisutni su, pored poslanika

⁶⁸ Zuane Cossazza: ... sia sepolto in s. Silvestro con quattro torzi e quattro canonici (ASV, NT, b. 67, br. 173, 28. 5. 1598); Tadea uxor Vlatico Cossazza: Lasso ... et doppo la sua morte a monasterio s. Antonio de Padua; Lasso suor Hortenzia monacha de s. Maria de Anzoli de Brescia ducati 50 (NT, b. 659, br. 788, 8. 6. 1552); Osana uxor Vlatico Cossazza: ... sia sepolto in habito Madonna dei Carnini; Voglio che mi siano fatte messe 40; Lasso ducati 20 a s. Marcuola; Lasso ducati sei per una delle converse de s. Marcuola; Lasso ducati 20 alla figlia della mia sorella che vive a monasterio s. Zorzi di Padua (NT, b. 288, br. 481, 14. 1. 1611); Isabetta Cossazza consorte dell'Anzolo Zorzi: ... sia sepolto con otto torzi alla chiesa della Madonna dei Miracoli dove fu sepolta mia madre; Lasso detto monasterio ducati 30; Voglio che mi siano fatte dir le messe due alla settimana per le qual sia fatta una mansionaria nella detta chiesa dei Miracoli (NT, b. 177, br. 396, 1. 4. 1642); Isabella Cossazza condan Alfonso et consorte Marco Antonio Balbi: Voglio che mi siano fatte messe 100 per l'anima mea; Lasso a quattro hospedali ducato uno per uno; Lasso alle convertide de Zudecca ducati doi (NT, b. 317, br. 17, 31. 11. 1652); Neophita Cossazza relicta Zuane fu del Duca Vlatico: Voglio che al mio funeral sia tolto solamente il capitolo della contrada dove me ritrovo con otto gesuati e ditto 30 messe aventi sepolta; Lasso ducato uno a prete Domenigo Tatin (NT, b. 783, br. 998, 1. 7. 1562).

⁶⁹ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike (dalje: Listine), sv. II, MSHSM, sv. II, Zagreb, 1870, 181; A. Babić, Diplomatska služba, 86, 99.

bosanskih vladara, i poslanici koje upućuje bosanska vlastela. Imena poslanika bosanskih vladara i velmoža nisu nam, nažalost, sačuvana u svim primjerima diplomatskih posjeta bosanskih poslanika Veneciji. Prilikom prvih diplomatskih iskoraka Bosne kao poslanici u službi bosanske države koriste se uglavnom stranci, ponajprije stanovnici dalmatinskih gradova (Trogira i Dubrovnika). Tako je Stjepan Kotromanić u ljeto 1346. godine, u vrijeme kada je započinjao pregovore s Mlečanima u vezi s ostvarivanjem saveza i suradnje protiv ugarskog kralja, od same Venecije zatražio suglasnost da njezina podanika, trogirskog kanonika Iliju, uzme kao poslanika za vođenje ovih pregovora.⁷⁰

Žore Bokšić iz Dubrovnika bavio se različitim trgovačkim i posredničkim poslovima u Bosni, da bi kasnije, 1392. godine stupio u kraljevu službu kao protovestijar. Godine 1394. kralj Dabiša upućuje ga u Veneciju da prema svom nahođenju riješi spor oko bosanskih galija koje su se nalazile u mletačkom arsenalu.⁷¹

Kancelar (logotet) kralja Tvrtka II. - Restoje Milohna (Milonja) spominje se kao kraljev poslanik u Veneciji 1428. godine, ali nam poblži razlozi njegova upućivanja nisu poznati.⁷² Jedan drugi kancelar na dvoru bosanskog kralja - Pavao Jajčanin (Paulus de Jayce) također je obnašao dužnost poslanika u Veneciji, gdje je 1445. godine iznio prijedlog o sklapanju saveza protiv hercega Stjepana Vukčića Kosače.⁷³

Među najaktivnije i najistaknutije diplomatske predstavnike Bosne ubraja se Trogiranin Nikola Testa, koji je u posljednjim desetljećima bosanske države u više zemalja vodio niz pregovora i diplomatskih poslanstava, nastojeći zainteresirati strane vlade za sudbinu Bosne i pribaviti joj pomoć. U razdoblju od 1451. do 1458. godine Nikola je u više navrata boravio u Veneciji gdje je redovito glavni predmet njegova istupa u mletačkom vijeću bilo upozoravanje na tursku opasnost i na posljedice koje će, ako dođe do propasti bosanske države, osjetiti i gradovi u sastavu mletačkog dominija na istočnom Jadranu. Iste godine (1458) kada bilježimo posljednje diplomatsko poslanstvo Nikole Teste,⁷⁴ u Veneciji iste probleme iznosi Stjepan Testa, o kojem, izuzev ovaj primjer, nismo uspjeli pronaći nijedan drugi primjer djelovanja u diplomatskoj službi Bosne.⁷⁵

Neovisno o bosanskim vladarima tekla je i intenzivna diplomatska aktivnost na dvorovima moćnih bosanskih i humskih plemića. Za naše istraživanje napose je pritom istaknuta diplomatska aktivnost humskih velmoža, koji su tada bili ravnopravan politički činilac i suparnik centralnoj vlasti bosanskih vladara. Njihov teritorij rano je uvučen u krug prepletanja interesa više moćnih susjednih sila, pa im je i konkretan razvoj političke situacije nametao potrebu intenzivnije diplomatske djelatnosti prema

⁷⁰ Ilija se kao poslanik Stjepana Kotromanića u Veneciji spominje i 1347. godine. Pored diplomatske aktivnosti, Ilija se spominje i kao vladarev savjetnik u vezi s mletačko-bosanskom suradnjom i određenjem zajedničke politike prema Ugarskoj (Listine, sv. II, 355, 379 – 382, 386 – 387, 406 – 408, 428 – 429; A. Babić, *Diplomatska služba*, 87 – 88, 112, 131.

⁷¹ Listine IV (MSHSM, sv. IV, Zagreb, 1874), 323 – 324; A. Babić, *Diplomatska služba*, 136.

⁷² Babić, *Diplomatska služba*, 138.

⁷³ Listine IX (MSHSM, sv. XXI, Zagreb 1890), 215 – 216; A. Babić, *Diplomatska služba*, 140.

⁷⁴ Listine IX, 377 – 378, Listine X (MSHSM, sv. XXII, Zagreb 1891), 46 – 47, 86 – 87, 113 – 115, 125 – 126; Babić, *Diplomatska služba*, 141 – 145.

⁷⁵ Listine X, 131 – 132; Babić, *Diplomatska služba*, 145.

svim stranama. I ovdje su, kao i na vlastitom dvoru, dužnosti povjeravane određenim osobama koje su dugogodišnjom službom stekle povjerenje svojih gospodara, kao i potrebno iskustvo za vršenje diplomatskih poslova. Tako je na dvoru humske vlastele Kosača više od tri desetljeća djelovao Pribislav Pohvalić (Pohvalica), uzdižući se postepeno u službi i društvenom ugledu. Godine 1412. upućen je kao poslanik Sandalja Hranića u Veneciju te je, odlazeći preko Dubrovnika, ondje tražio preporuku za kapetana broda kojime je trebao oputovati. Sljedeće godine predvodio je Sandaljevo poslanstvo upućeno mletačkoj vladi u vezi s rješavanjem statusa grada Kotora, da bi nam razlog njegove misije u Mletke 1428. godine ostao nedovoljno poznat.⁷⁶

Pribislavov sin Vlatko također je u službi Kosača. U poslanstvu Stjepana Vukčića Veneciji spominje se 1440, 1445. i 1449. godine. Za poslanstvo iz 1445. godine zabilježena su, pored Vlatka, i imena drugih poslanika: dvorskog kneza Jurja, Ivana i Grupka.⁷⁷ Posljednji se, ovoga puta naveden s prezimenom (Dobričević) spominje kao poslanik vlastele Kosača u Veneciji i 1441. godine.⁷⁸

Naposlijetku, kao poslanik hercega Stjepana spominje se 1451. godine i Juraj Čemerović (comes Georgius Zemerovich), nastojeći ovom prilikom ishoditi od Venecije podršku za hercegov rat protiv Dubrovnika.⁷⁹

Ostala bosanska vlastela (Pavlovići, Dinjičići i drugi) također su imali razvijene diplomatske veze sa susjednim zemljama, ali nam opširniji podaci o njihovim poslanstvima u Veneciji nisu sačuvani u izvorima.⁸⁰

Posebno mjesto među diplomatskim predstavnicima Bosne na dvoru hercega Stjepana Kosače imao je komornik Pribislav Vukotić, čija su diplomatska služba te posljednje godine života vezane uz Veneciju. Pribislav se u diplomatskoj službi prvi put spominje 1445. godine, kada je u Veneciji kao opunomoćenik svoga gospodara prisustvovao potpisivanju mirovnog ugovora između vojvode i mletačke vlasti. Godine 1451. ponovno boravi u Veneciji, gdje s Jurjem Čemerovićem i Ivanom Vardićem vodi pregovore u vezi s hercegovim ratom protiv Dubrovnika. Tijekom idućih godina Pribislav se nekoliko puta spominje kao poslanik na dvoru kralja Alfonsa u Napolju, a prisutan je i u nekim drugim talijanskim gradovima (Firenza). Godine 1461. boravio je u Veneciji gdje je, prema hercegovoj uputi, opširno izložio teško stanje u kojem se našla njegova zemlja te iznio najvažnije prijedloge i zahtjeve potrebne za obranu od Turaka. Pored toga, Pribislav je nastojao da od Venecije dobije suglasnost za hercegovu namjeru da zauzme Klis, ali je u tom pitanju odbijen. Početkom 60-ih godine XV. stoljeća Pribislav održava intenzivne diplomatske veze s Venecijom, te 1463. godine stječe privilegij mletačkoga građanina. Nakon smrti hercega Stjepana Pribislav se sa svojom obitelji trajno naseljava u Veneciji u kojoj ostaje do svoje smrti. Oporuka napisana u Veneciji, 21. 3. 1475. godine, a koja je u literaturi dobro poznata i korištena (objavio ju

⁷⁶ Babić, *Diplomatska služba*, 148 – 149.

⁷⁷ *Listine IX*, 122 – 123; Babić, *Diplomatska služba*, 150 – 152.

⁷⁸ *Listine IX*, 88, 145; Babić, *Diplomatska služba*, 153 – 154.

⁷⁹ *Listine IX*, 380; Babić, *Diplomatska služba*, 152 – 153.

⁸⁰ Tako je npr. Herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić početkom travnja 1410. godine poslao zajedno sa splitskim nadbiskupom poslanstvo u Veneciju koje je vodilo pregovore o statusu i pripadnosti dalmatinskih gradova. Imena poslanika nisu poznata (*Listine VI /MSHSM*, sv. IX, Zagreb 1878/, 78 – 82; Babić, *Diplomatska služba*, 158).

je Thaloczy), prava je dragocjenost podataka o Pribislavovoj prošlosti, službama i društvenom ugledu, obiteljskim odnosima, vjerskom životu i odnosu prema crkvenim ustanovama te običajima vezanim uz zemlju iz koje je došao. U oporuci Pribislav spominje svoju suprugu Doroteju te navodi kako u Bosni ne postoji običaj davanja miraza, pa je stoga svoju suprugu uzco zbog njezina dobrog porijekla i iz ljubavi. Stoga joj, kako nakon njegove smrti ne bi ostala bez ičega, ostavlja znatan dio svoje imovine, pri čemu napose iscrpno nabroja dragocjenosti među kojima su i darovi koje je kao poslanik stekao na dvorovima napuljskog, ugarskog i ciparskog vladara. Iz prvog braka sa ženom čije nam je porijeklo nepoznato, Pribislav je imao jednog sina (Rafael), dok je s Dorotejom imao dva sina i tri kćeri (Petar, Juraj, Katarina, Barbara, Ana). Izražavajući svoju želju da se netko od njegovih sinova školuje, Pribislav određuje da se onom koji postigne naslov doktora ili viteza (chavalier) podare njegov mač, mamuze i pojas. Spominjući pokretnu imovinu koju ostavlja svojoj kćeri Katarini, Pribislav navodi neke odjevne predmete i nakit rađen "na bosanski način". Zanimljivo je da kao mjesto svog pokopa Pribislav određuje crkvu Sv. Jurja u Padovi, gdje ima i vlastitu grobnicu te za navedenu crkvu ostavlja sto dukata od kojih će se kupiti malen maslinik ili posjed s kojeg će se podmirivati ulje za svijeće na oltaru i plaćati prilog jednom svećeniku koji će za spas njegove duše držati misu.⁸¹

Sudbina "početnog viteza" Pribislava Vukotića primjer je i svjedočanstva o službenoj (diplomatskoj), ali i osobnoj prisutnosti i djelovanju jednog uglednog i društvenim položajem i službama istaknutog bosanskog doseljenika. Njegov životni put, okončan upravo u gradu s kojime je tijekom svoje službe na dvoru hercega Stjepana najintenzivnije kontaktirao, govori i o tome da je u trenucima propasti Bosanskog Kraljevstva te u posljednjim godinama opstanka "hercegove zemlje", Venecija bila utočište na koje su računali i u koje su se kada je situacija postala krajnje pogibeljnom i bezizlaznom, sklanjali uglednici s prostora nekadašnjega kraljevstva. Uz pripadnike venecijanske grane obitelji Kosača, Pribislav Vukotić predstavnik je onog kruga bosanskih doseljenika koji su se, iako brojčano neznatni, svojim društvenim ugledom, položajem i ekonomskim mogućnostima izdvajali od prosječnosti najvećeg broja doseljenika s ovih prostora. Izvori o njima stoga su brojniji, spominjanje češće te je i njihovu životnu priču bilo moguće potpuno ispričati.

XII. Zaključak

Na završetku razmatranja prisutnosti, života i djelovanja iseljenika s bosanskih prostora u Veneciji u razdoblju od XIV. do XVII. stoljeća možemo istaknuti ovo.

Intenzitet doseljavanja stanovnika s bosanskih prostora u Veneciju potpuno se poklapa s procesom doseljavanja iz ostalih dijelova istočnojadranske obale. Uzrokovan turskim nadiranjima i zauzimanjem unutrašnjosti Balkanskog poluotoka i dijela hrvatskih zemalja, proces iseljavanja na zapadnu jadransku obalu te tako i u Veneciju, svoj će vrhunac doživjeti u razdoblju od 1450. do 1550. godine. Najveći dio doseljenika s bosanskih područja pripada srednjem i sitnijem društvenom sloju, koji se, poput većine doseljenika s istočnog Jadrana, bave pomorskim, obrtničkim i sitnotrgovačkim djelatno-

⁸¹ Usporedi ASV, NT, b. 826, br. 1, 21. 3. 1475. Literatura o Pribislavu Vukotiću sadržana je u bilješci 6.

stima. Mjestom stanovanja bosanski su doseljenici najčešće spomenuti u župama predjela Castello i s. Marco, gdje je tijekom svih prošlih stoljeća zabilježen najveći postotak doseljenika s mletačkog dominija na istočnu obalu Jadrana, kao i iz drugih dijelova hrvatskih zemalja. Svakodnevni život doseljenika tekao je u krugu obitelji, rodbine, kao i brojnih prijatelja i poznanika, pri čemu napose treba istaknuti komunikaciju s doseljenicima s drugih dijelova istočnojadranske obale. Ekonomske mogućnosti i oblici poslovanja bosanskih doseljenika određeni su vrstom zanimanja koja obavljaju. Najveći dio uključen je u manje cijenjena i stjecanjem dobiti manje isplativa zanimanja pomorsko-obrtničkog karaktera te će i njihove ekonomske mogućnosti, kao i imovina koju posjeduju, također potpuno odražavati njihov društveni status i karakter djelatnosti koju obavljaju. Nasuprot većini bosanskih doseljenika skromnih ekonomskih mogućnosti i ograničenih, isključivo uz Veneciju vezanih dometa poslovanja, izdvajaju se primjeri nekoliko bosanskih trgovaca (Pavao Grgurov i Marko Milošev) koji su razvili razgranatu trgovačku djelatnost uzduž cjelokupnog jadranskog prostora i u unutrašnjosti Balkana, a poduzetnička poslovanja najčešće ostvarivali s ostalim našim doseljenicima ili izravno sa stanovnicima gradova na istočnojadranskoj obali i u unutrašnjosti.

Vjerski život doseljenika određen je njihovom jedinstvenom pripadnošću katoličkoj vjeroispovijesti te se svi oblici spominjanja crkvenih ustanova i duhovnih osoba odnose na katoličke institucije u samoj Veneciji ili u domovini (legat krešćevskog trgovca Pavla Jurjeva samostanima u Kreševu i Olovu).

Tijekom prošlih stoljeća u Veneciji je djelovalo i više književnika, teoloških pisaca (mahom franjevaca) i umjetnika (Stjepan Dragojlović) koji su sa gradom na lagunama najčešće bili povezani potrebom objavljivanja svojih djela (Divković, Bandulavić, Ančić).

Kao poseban aspekt prisutnosti doseljenika iz Bosne u Veneciji spomenuli smo i potomke humske vlastele Kosača koji se u javnom životu Venecije spominju sve do sredine XVII. stoljeća.

Tijekom srednjovjekovne povijesti Bosanskog Kraljevstva u Veneciju su pristizali i diplomatski predstavnici - poslanici bosanskih vladara i vlasteoskih obitelji, ponajprije Kosača. Pored brojnih spomenutih poslanika, napose je zanimljiv životni put i sudbina Pribislava Vukotića, poslanika hercega Stjepana Vukčića Kosače, koji se nakon hercegovce smrti sa svojom obitelji preselio u Veneciju, te stekavši mletačko građanstvo, ostao sve do kraja života.

Naposljetku možemo zaključiti da su oblici spominjanja, prisutnosti i djelovanja bosanskih iseljenika u Veneciji tijekom prošlih stoljeća problematika koja se, zbog svoje raznovrsnosti i bogatstva izvora, može promatrati s više različitih aspekata koji obuhvaćaju političko-diplomatske, gospodarske, kulturno-umjetničke, ali i one uobičajene, svakodnevnice oblike međuljudske povezanosti i prožimanja. Iako se brojnost i intenzitet spominjanja bosanskih doseljenika u Veneciji ne može usporediti s opsegom prisutnosti doseljenika iz nekih drugih dijelova naše obale (bokokotorsko područje, Zadar, Šibenik, Split), ipak je ono, zbog svojeg višestoljetnog kontinuiteta i raznovrsnosti, nezaobilazan prilog poznavanju cjelokupnog procesa migracija i međusobnog utjecaja između dvije jadranske obale tijekom višestoljetnog razdoblja njihovog zajedničkog povijesnog razvoja i prožimanja.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZU KENNTNISSEN ÜBER DIE ANWESENHEIT
UND DAS WIRKEN VON ZUZÜGLERN AUS BOSNIEN
IN VENEDIG VOM XIV. BIS ZUM XVIII. JAHRHUNDERT

Lovorka Čoralić

In der Einführung verweist der Autor auf die Resultate der Historiographie zur angegebenen Problematik, wobei hervorgehoben wird, daß es trotz einer Reihe von Einzelarbeiten immer noch keine Synthese gibt, die die angegebene Problematik in ihrer Gesamtheit erfassen könnte. Der Autor bedient sich der Quellen in venezianischen Archiven und verweist auf die Intensität der Zuzugsbewegung aus Bosnien nach Venedig, die Sozialstruktur, die Wirtschaftsgebarung und die Berufe der Zuzügler, sowie auf deren Alltag, Familienleben, verwandtschaftliche und freundschaftliche Beziehungen. Es wird das religiöse Leben der Zuzügler und deren Verhältnis zu kirchlichen Institutionen behandelt, insbesondere die Beziehung zwischen Kirche und den Klöstern in der Heimat. Auf Grund des Quellenmaterials und der Literatur verweist der Autor auf die Anwesenheit und das Wirken angesehenen Familien aus dem Raum Bosniens in Venedig (Kosače), sowie bekannte Schriftsteller, Autoren im Bereich Theologie und Künstler. Schließlich zeigt der Autor auch die diplomatischen Beziehungen zwischen Bosnien und Venedig im Mittelalter auf und gibt die Gesandten an, die die Interessen der bosnischen Herrscher oder des Adels bei der venezianischen Regierung vertraten. Im Rahmen dieses Kapitels stellt der Abschnitt, der der Persönlichkeit Pribislav Vukotićs gewidmet ist, dem Protovestiar am Hofe des Herzogs Stjepan Vukčić Kosača und seines Gesandten an den Höfen der europäischen Herrscher, dessen 1475 in Venedig verfaßtes Testament kurz zusammengefaßt wird, eine besondere Einheit dar.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.